

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI

ALEX. RUSSO

CUGETĂRI ȘI AMINTIRI

—
EDIȚIE PUBLICATĂ

P. V. HANES

BUCUREȘTI

Editura Librăriei LEON ALCALAY
CALEA VICTORIEI, 37

CUGETARI

In România Literară 1855, pag. 84, 101, 117, 201, 217, 225, 249, 276, 339, 347, 481, 496. — A se vedea: Anexele; Viața Nouă, I, 313, a cărei problemă s'a reluat în urmă de Viața Românească, an. I, vol. I, 101, și 250; Al. Russo, pag. 18-36.

Partea Intâi

I

Oamenii cari au eșit la rând astăzi, literați, oameni politici, artiști și alții, în țara Moldovei, sînt acei tineri cari cu vr'o două-zeci de ani mai înainte erau cunoscuți sub nume de Nemți, sau capete stropșite și cu denumirea de Franțuzi, introdusă mai târziu. Nici o limbă în lume nu are un cuvânt destul de puternic ca să exprime disprețuitoarea semnificare a numelui de Franțuz, cu care unii bătrâni din Moldova porecliseră tinerii de pe la 1835, oamenii de astăzi.

Acei bătrâni ce se născuseră în giubele și caftane încet câte încet au părăsit lumea, și câmpul a rămas Nemților și Franțuzilor.

Curioasa nalucire omeneasca !... Deși un patrar de veac aproape a trecut de atunci, totuși urmanii a ne chemă *tineri*, și ni se pare că sîntem copilașii cu plete lungi de pe la 1835 ; tot ne îngâm-făm cu denumirea de *bonjuriști*, poreclă iscodită la 1848. Dar vai de tinerimea aceasta și de tineretele acelei tinerimi ! Franțuzii și Nemții dela 1835, bonjuriștii dela 1848, sunt albi, suri, și cei mai mulți în vîrsta celor ce erau bătrîni, pe cînd am răsărit noi.

Oamenii de astăzi uită că nu au avut tinerete ! In ziua răsăririi lor, pe la 1835, cel mai tînăr din ei eră mai bătrîn încă decît cel mai bătrîn din bătrîni, fie acel bătrîn din vremea celor întăi Nemți !... și dela 1835 pînă la 1855, adică într'un curs de 20 de ani, mai mult a trăit Moldova decît în cele de pe urmă două veacuri. Vieța părinților a trecut lină ca un râu ce curge prin livezi și grădini și se pierde fără vuet în Siret. Pe cît erau ei departe și străini de voinicii ce dorm la Valea Albă, pe atît ne-am născut și noi străini și departe de dînșii. Întâmplările lumii de pe 'mprejur muriau la granița țarei ; vîlmășagul veacului îi găsiă și'i lăsa liniștiți...

Ei au deschis ochii într'un leagăn moale de obiceiuri orientale ; noi am răsărit în larma ideilor noi ; ochii și gîndul părinților se îndreptau la răsărit, ai noștri ochi stau țintiți spre apus !

Este o vorbă bătrînească : *săracu Ștefan Vodă, unde-i să vadă !*... Imi închipuesc cîte odată că a eșit din mormînt un strămoș, un Vornic de țara de sus, un boier de Orhei, un Hatman adevărat, un Căpitan de târg, sau măcar cel mai ascuns Postelnicel din Adunarea țarei care a iscălit desrobirea vecinilor la 1772, în biserica Trei-Ierarhilor.

Oare Hatmanul acela ar putea săși cunoască

urmașii în Moldovenii de astăzi ? Hainele, năra-vurile, pământul au luat prefacere, până și limba, până și numele ! Ștefan Vodă s'ar crede în altă țară. Pentru odihna sufletului său n'ași dori să mai vie Ștefan Vodă, chiar și de ar fi cu putință. Ce ar face el pe un pământ, unde n'au mai ră-mas urme de umbra lui măcar ?... Vorba lui nu mai este limbajul nostru... Strănepoții Urecheștilor, Dragomireștilor, Movileștilor, i-ar zice în ver-suri, în ode și în proză :

Eroule ilustru ! trompeta gloriei tale penetră ani-mile bravilor români de admirație grandioasă și neindefinisabilă pentru meritul neinvincibilităciunei tale !...

La care lucruri frumoase, deși *neinteligibile* pen-tru dânsul, Ștefan Vodă, bietul ! ar holbă ochii lui cei înfricoșători... și s'ar culcă iarăși în mor-mânt...

Mi-e teamă că în ziua de pe urmă, când trâm-bița cerească ne va chema la judecata cea mare, nu ne vom putea înțelege cu strămoșii noștri, nici în limbă, nici în idei.

Unde'i Ștefan Vodă să ne audă !

Să spun drept, risipirea cea iute a trecutului mă pătrunde de jale !... lupta dogmelor noi au năruit răsipă peste răsipă în societatea moldove-nească așa de grabnic și de temelnic, că ni se pare că nu au putut fi alte lucruri și alte obiceiuri decât aceste de astăzi. Jalea mea nu este însă că au trecut, dar că au trecut fără a-și lăsa testamentul ; repeziciunea cu care s'a stins trecutul dintre noi este judecata cea mai înfricoșată a aceluși trecut ! Ce este vrednic de trăit nu moare !... Unde sunt fap-tele de la 1772 până la 1835, care vor rămânea drept fală și folos în cronicile țării ?... Unde sînt numele neuitate de popor ?... Trecutul e mort și

de tot mort ! Dar mai înainte de a arunca țărâna vecinică pe sicriul lui, să'l mai privim puțin... Nu se întâmplă adese-ori într'o casă un mort pe care în viața lui nu'l iubeau casnicii ?... Copiii însă, rudele, vecinii se strâng, privesc încă odată la el, își aduc aminte de bunele răposatului și îl petrec la groapă cu un frumos și creștinesc : „Dumnezeu să'l erte“.

Să zicem și noi, Dumnezeu să erte trecutul ! însă ca vecinii și rudele, să luăm aminte ce a avut bun răposatul.

Sîntem de ieri ; putem încă să ne amintim câteva din obiceiurile copilăriei noastre, obiceiuri ce nu vor trece la copiii noștri... Adevărat, avem inimă moldovenească, dar am fost copii în doui peri : ne-am născut în Moldova bătrână ; am supt streinătatea ; deși capul ne este de Neamț sau de Franțuz, avem o datorie firească de a arunca câteva flori pe mormântul trecutului. Va veni vremea, dacă n'a și sosit, în care și noi, tinerii de pe la 1835, tinerii și bonjuriștii suri de astăzi vom fi chemați bătrâni ; vom fi judecați nu după ceea ce am făcut, dar după ceea ce mințile strechiete vor socoti că a trebuit să facem ; vom fi osândiți, nu după greutatea luptei și a vremii de atunci, ci după patima partizilor și după placul opiniei mulțimei. Umbra trecutului ce întunecă când și când o parte din viața noastră zilnică se împrăștie. Moldova vechie mi se înfățișează ca o pădure deasă și mare, unde toporul a tăiat iute în dreapta și în stînga fără a fi început vremea de a curăți locul. Plugul, adică civilizația, stârpește pe fiecare zi rădăcinele și preface codrul în curătură, curătura în lan frumos, iar lanul în câmpii roditoare... La ziua judecăței, noi ne vom măguli că am fost toporașii muncii, iar strămoșii noștri, cu ce să se

mângâie sărmanii ! Florile care ași vrea să arunc, le-ași culege nu numai în vieța politică a trecutului, dar în cele multe obiceiuri casnice, din care unele ne-au legănat în fașă, și de care părinții noștri se rezemau în ziua luptei !... Multe din ele au rămas, dar sărmane ! rușinoase și ascunse.

Franțuzii zic că oamenii cei mari nu au nici părinți, nici urmași !... Poate am putea să zicem și noi ca dânsii, deși nu sîntem mari. Nimic nu mai leagă Moldova de astăzi cu trecutul, și fără trecut societățile sînt șchioape. Națiile cari au pierdut șirul obiceiurilor părintești sînt nații fără rădăcină, nestatornice, sau cum zice vorba cea proastă nici Turc, nici Moldovan ; limba lor și literatura nu au temelie, și naționalitatea atunci este numai o închipuire politică.

Obiceiurile părintești au părăsit clasele cultivate ; aceste clase s'au depărtat de fizionomia poporală pe cât s'au depărtat de tradițiile boerești... Să nu ne înșelăm : în Moldova astăzi există *cinuri*, dar boeri nu mai sînt !... avem proprietari, amployați, bogați, speculanți, poeți, advocați, profesori, alegători, oameni mai bine sau mai rău crescuți... Cine și-ar mai zice astăzi om de casa cui-va ? Credințele, vorba, era una la boier și la plugar ; acea legătură s'a întrerupt ! o prăpastie adîncă desparte astăzi omul nou, poreclit *boer*, de popor și prăpastia aceea se cheamă *știința*. Pe cât boerul crește în idei și în învățătură, pe atîta poporul rămîne în urmă. În vremea trecută boerul vorbea, trăia cu țaranul precum ar fi vorbit cu alt al său *necăftănit* ; se înțelegeau amîndoi în limbă și în idei ; astăzi îl înțelegem cu inima numai, și trebuie să învățăm limba lui. El nu mai este pentru noi de cât un capital sau un studiu moral sau pitoresc... Avem dar o datorie sfîntă, fiească și na-

țională a culege odoarele vieții părintești. Nenocirea literaturii, pedantă în condeiu, pedantă în forme, pedantă în idei, care înecă și omoară în țările românești dezvoltarea spiritului și a închipuirii, vine din pricina neștiinței limbii și a tradițiilor părintești ; literatura aceasta nu are rădăcină nici dă roadă.

Când Dragoșii și Răduleștii literaturii au descălecat pe țărnișurile române nu au întins urechile să audă de unde bate vântul, ce limbă vorbeau și ce vorbe spuneau Românii ; nu au auzit răsunând cimpoiul prin văi ; nu au ascultat nici jalea, nici bucuria *cânticelor* ; nu au pipăit inima lăutei... Rădeștii și Drăgoșeștii, fugari de la Turnul Babinonului, vorbeau latinește, unii italienește, alții nu știau nici o limbă, unii papagalicește... cum puteau ei să înțeleagă româneasca, adică : o limbă plămădită două mii de ani în lacrimi, în sânge, în căutătura stelelor și a naturii?... În loc de a zidi o literatură cu materialul nației, ne-au adus haosul păcătos a poezilor, a învățaților, a tehnologiștilor, a gramaticilor imperiului răsăritean, care alergau viața lor întreagă după un cuvânt nou, o regulă ingenioasă, o logogrifă ; și ne-au prefăcut pe noi Românii ardeleni, moldoveni și bucureșteni în Trisotinii și Vadiusii veacului al XIX.

Dumnezeu își¹⁾ va face milă cu noi și va trimite vre-un Șampollion ca să tâlmăcească urnașilor noștri operele și limbile ce ne-au adus Drăgoșeștii și Rădeștii aceștia.

Dacă este ca neamul român să aibă și el o limbă și o literatură, spiritul public va părăsi căile pedanților și se va îndreptă la izvorul adevărat : la tradițiile și obiceiurile pământului, unde stau as-

1) În text „se”.

cunse încă și formele și stilul ; și de ași fi poet, ași culege mitologia română, care'i frumoasă, ca și cea latină sau greacă ; de ași fi istoric ași străbate prin toate bordeele să descoper o amintire sau o rugină de armă ; de ași fi gramatic, ași călători pe toate malurile românești și ași culege limba.

Am ajuns departe, departe și nu prea departe, cum zice cântecul. Sîntem în minutul *vajnic*, unde trebuie să facem chipul trecutului...

Câți ani să mai treacă și hainele, limba, obiceiurile societății vechi de eri se vor cufundă. Cum vom fabrica atunci drama sau elegia trecutului ? Cu ce vom tălmăci istoria, dacă nu cunoaștem sufletul mortului ?... Ce va putea fi propășirea dacă nu vom ști de unde au pornit ?... Ce mângâere putem simți noi, ostașii propășirii, dacă nu știm mărirea luptei ? Ce soiu de părinți vom fi, dacă lepădăm toată moștenirea părintească ?...

Cântecele mancelor, stafiile nopților, poveștile chelarului, prieteșugul țigănașilor, ocară și zahărul jupănesei, greceasca dascălului, și câte alte obiceiuri și credințe care s'au dus și n'or mai veni sînt legate c'o viață politică și morală obștească, istoria filosofică a vremurilor trecute și introducția vremii nouă.

II

Când își aruncă cineva ochii pe ceea ce se chiamă Literatura Română, puține și rari producții pot a-i opri cu plăcere ; puține îndestulează mințea și inima ; cele multe sînt copilării, cercări fără formă, a căroră preț stă numai în costul tipografiei și în încrederea ce au autorii lor că nu se pot găsi lucruri mai frumoase în lume. Pentru a înțelege pe

alții trebuie gramaticile și lexicioanele feluritelor limbi neo-latine de astăzi, sau de nu, ești silit a ghici, ca cimiliturile D-lui R. înțelesul cuvintelor schimosite de sistemele geniilor noi.

Când mă aștept la vre-o idee nouă, lămurită, izvorită din mintea română și scoasă la lumină în limbă română, îmi aduc aminte că ideea aceea am citit-o în autori francezi sau nemți, cu deosebire însă că aceștia o exprimaseră lină, frumoasă, fără silă, și ai noștri o prefac în logogrif. Unul prefacă toată limba în *iune*, altul în *fie*, altul în *iu*, altul în *Int...* de nu știi cum să te întorci între aceste patru puncte cardinale ale gramaticilor.

Nu mai este iertat Românilor a grăi românește, sub osândă de *ignorantă*; o mare parte din acei ce se încerc a scrie și-au dat cuvântul a schimosi ce este, și mulți voesc a face o limbă nouă: cei *procopsiți* sub cuvânt că sînt *procopsiți* și au idei, cei neînvățați pentru că doresc să pară învățați; nici unul nu gîndește că limbele se fac prin vreme, prin scrieri bune, după rîndul și spiritul naționalităților! Adevărat, nevoile noi cer mijloace noi, și ideile noi au trebuință de cuvinte noi dar nevoia trebuie să le dea la iveală, să le creeze și să le împămîntenească. Să fim siguri că unde ne-ar trebui un cuvânt, nevoia îl va iscodi, nu după sistema cutăruia sau a cutăruia, dar după logica limbei, pe care nu o fac nici învățații nici lexicioanele.

În veacul al XVI, când Europa era la punctul unde suntem noi de vre-o două-zeci de ani, la renașterea științelor și a artelor, pedantismul amenință limbele de o soartă ce are multă asemănare cu soarta limbei noastre. Latinismul înecă spiritele; neologismul ține loc de talent; iscodirea de cuvinte era *geniul*! Cu cât o carte era plină

de sisteme, cu cât era mai neînțeleasă, cu atât se părea mai frumoasă și mai *sublimă*! Pedanții se felicitau unii pe alții... eră epoca lor !!... Pe acea vreme trăia Rabelais, ¹⁾ un om care știă latinește, dar vorbea curat franțuzește, cum s'ar zice astăzi la noi : un om ce ar ști franțuzește, dar ar vorbi, cu toate acestea, românește. Acest Rabelais râdea de pedanți, cari dispuiau mereu latineasca vrând a schimosi franțuzeasca. De s'ar ivi pe țarmurile Dunărei un Rabelais nu s'ar rușina să zică și de noi că despuiem franțuzeasca, ca să schimosim româneasca.

Nu este din cale afară a înmână autorii ardello-româno-moldoveni la limba franceză din veacul al XVI ; mulți din d-lor vor socoti că-i o furătură sau o împrumutare din sistemele și scrierile vestite de astăzi ; de pildă :

— Mon amy, dond viens tu à ceste heure ?

L'escholier lui respondist : De l'alme, inclyte, et celebre academie que l'on vocite Lutece.

— Qu'est-ce à dire ? dict Pantagruel à ung de ses gents.

— C'est (repondist-il) de Paris.

— Tu viens doncques de Paris ? dict-il. Et à quoy passez vous le temps, vous aultres messieurs estudiants au dict Paris ?

Respondist l'escholier : Nous transfretons la Sequane au dilucule et crépuscule ²⁾ ; nous deambulons par les compites et quadrivies ³⁾ de l'urbe ; nous despumons ⁴⁾ la verbocination latiale, et,

1) în text „Rabelè“.

2) soir et matin.

3) places et carrefours.

4) parlons.

comme verisimiles amorabonds¹⁾, captans la benivolence de l'omnijuge, omniforme et omnigène sexe féminin.²⁾

A trebuit limbei franceze două veacuri pentru a se descurcă de barbarismul pedantismului ! I-a trebuit un șir de oameni ca Rabelais, Pascal și autorii din al XVII și al XVIII veac pentru a se curăți de latinism și de italianism, și a se pune pe calea ei.

Ce este literatura de nu chiar expresia vieții unei nații ? Înfrurirea literaturilor, ca să fie dreaptă și legiuită, trebuie să iasă din gradul civilizației, din aplecarea națională, din înfrurirea stării morale, sociale și politice ; toate aceste elemente trebuie să se înșire delaolaltă.

Când un popor moare, puterea literaturii lui este moartă ; rămâne numai o rezervă de idei cari nu sunt ale nici unui popor în deosebi, ci ale omenirii întregi, fără deosebire de timpuri ; iar forma veche întrebuintată la lucrul nou nu-i alta de cât o jucărie. Cine întrebuintează forma literaturilor vechi, învie poporul acel mort cu gândurile și cu năravurile lui, căci literatura nu poate fi de cât haina unei ființi.

Dar ce este pentru națiile ce se rătăcesc în întreitul pedantism al formei, al cuvintelor și al mizeriei străinilor ?

De mirare este că Românii au început cu pedantismul când pilda națiilor putea să le fie de

1) vrais amoureux. Ortografia pasagiului a fost corectată după *Oeuvres de Rabelais*, Paris, 1847, pag. 114.

2) Pantagruel, Liv II-er, Chap. 6. (Nota lui Russo).

învațatură. Italienii, Spaniolii, Francezii s'au desbătut ceasuri întregi în fașele pedantismului de tot felul, până ce în sfârșit, și-au luat de seamă că al XIX veac după Hristos nu seamănă cu al XIX veac înainte de Hristos; că credințele au luat prefacere și întindere; că amestecarea noroadelor a amestecat ideile și a alcătuit odată cu nouă nații și limbi nouă, după întâmplările nouă ale omenirii. Veacul al XVI, zis al renașterii, nu-i alta de cât reacția lumii în limbi, științi și credinți, și răscoala spiritului popoarelor în contra pedantismului. Ce ni s'ar părea oare să întâlnim pe uliți o manină cu mestii turcești, cu frac, și pe cap cu coif roman? Pe teatru asemenea îmbrăcăminte se chiamă anahronism, în literatură pedantism.

Pedantismul are multe ramuri, dar nici unul nu-i mai aprig ca pedantismul cuvintelor, pentru că-i cel mai ușor... Cuvântul e bogăția celor săraci, fără de învățatură. Iată câteva rânduri dintr'o broșură franțuzească scrisă de un Român vestit ¹⁾ după o tălmăcire și o comparație a două limbi în chipul următor :

italienește

românește

Campidoglio

Capitoliu

Nazione

Națio

Razione

Rațio.

Urmează broșura astfel :

Quelques citations mettront à même de comparer et d'apprécier les ressources de la langue roumaine.

1) I. Eliade-Rădulescu. — Broșura n'am putut-o găsi.

De pildă :

italienește

Chiama gli abitator' delle ombre eterne
Il rauco suon della tartarea tromba !

românește

Chiamă locuitorii eternelor umbre
Raucul sunet tartareei trombe !

altă pildă

Lorsque du créateur la parole féconde
Dans une heure fatale eut enfanté le monde
Des germes du chaos... (Lamartine - Le désespoir)

românește

Când vorba mundiferă c'o ură creatoare
A zis să fie lumea într'o fatală oare
Din germinii lui Haos... (Eliad - traducție).

En faisant une inversion littérale de la traduction roumaine, nous laissons M-r de Lamartine juger la quelle de cex deux langues était la plus capable d'exprimer sa pensée, lorsqu'il entonna le chant du Désespoir... etc. (sic).

Cred că cea mai înțeleaptă limbă este limba care ajută pe om a-și tălmăci gândul într'un chip ca toți ascultătorii să-l poată înțelege. Nu știu dacă d-l Lamartine s'a pătruns de frumusețea tălmăcirii, dar mulți din noi, cari sîntem Români, mărturisim în cuget curat și în frica lui Dumnezeu, că nu înțelegem nimica. Autorul limbelor

transcrise aici aste autorul și născocitorul unei limbi scoase la lumină din *germenii* lui *Haos*, întemeiată pe o gramatică în *io* și un lexicon de asemenea... Alte nații au lexicoane ca archive a limbilor, nouă românilor ne trebuie lexicon ca să putem înțelege ce se tipărește în Românește, și când zic lexicon mă înșel; avem limba, gramatica, operele și lexiconul d-lui E ¹⁾; avem limba, gramatica, operele și lexiconul d-lui L ²⁾; avem gramatica și limba d-lui B ³⁾; avem gramatica și operele d-lui S. ⁴⁾ și alte multe limbi, toate sprijinite pe gramatici, opere și lexicoane...

Rătăcirea D-lui Lamartine prin literatura română îmi aduce aminte de o producție care a făcut oarecare senzație în vreme: istoria unei călătorii prin sălbătăcimile Ceahlăului. Autorul spune cu o mirare naivă că a găsit, sub un munte, o fântână frumoasă, cu apă limpede ca cristalul, în care se jucau *naiadele*; care fântână o chiamă păstorii cu *pietate*, *fântâna lamartină*. Noi, cu mai mare *pietate* încă, am călătorit pe urmele călătoriei și ne-am încredințat că autorul plimbându-se pe Ceahlău, l'a prefăcut în Parnas, și că pe Martin, un urs vestit în munți, l'au luat drept D. Lamartine. Limba și pilda D-lui I. R., ⁵⁾ fântâna lui Martin, etc., nu sînt lucruri nici trainice, nici serioase. Una se chiamă o voinică iubire de faptele sale, cu o nemărginită dragoste pentru copiii sistemului ce a născut *cu o ură creatoare*; episodul lui Martin este o fantezie poetică, ce miroase de departe a mitologie.

- 1) Eliade Rădulescu.
- 2) Aug. Tr. Laurian.
- 3) Bariț.
- 4) Gh. Săulescu.
- 5) v. nota 1.

III

Intr'un ținut al Ardealului se ivi la 1848 o zi frumoasă pe un câmp întins, unde patru-zeci mii de Români stau să asculte, sub aripele unui steag în trei colori, cuvântul *inteligenței* ardelenе. Moldoveni și Munteni, pribegi ai tulburărilor din *Țări*, priviau cu bătae de inimă adunarea, oștită grămadă câte grămadă, după satele și ținuturile de unde veniseră oamenii : Un popor întreg de același port și aceeași limbă ca și a poporului nostru, stă măreț în lumina soarelui, și printre sucmane se vedeau amestecate multe surtuțe ; aceste surtuțe acoperiau pepturile tineretului de frunte eșit din Blaj și din școalele Ardealului, tineret cu mare curaj și mare iubire de neamul românesc ! Multă mirare insuflă pribegilor spectacolul frăției curate între surtuțe și sucmane ; frăție nu numai de sânge, dar frăție în traiu și în obiceiuri, și în toate relațiile. Societatea în Principate, ca toate societățile vechi, este întemeiată pe nepotriviri, pe interesuri ce se prigonesc, și pe ierarhii : Ardelenii, tolerați numai pe pământul ce-l ocupau până la 1848 ¹⁾ și privind cu duioșie de peste munți la *Țări*, adică la Moldova și Valahia, alcătuiau numai o familie, și o familie patriarhală. Noi Moldovenii, treptați de întâmplările istoriei, mazili, neamuri, bresle, gloate, boieri și feciori de boieri, vițe prăpădite în întunericul descălecării, nu putem forma o familie patriarhală ca acea ardeleană dela 1848. Pribegii dar, înfățișătorii luptei în Principate, a egalității drepturilor, iar nu a oamenilor, urmăriră cu ochii plini de mirare uimitoare frăția aceasta, și mai că, într'un

1) Până la 1848 numai tolerați...

minut de înfocare, ar fi dorit să nu se fi născut feciori de boeri.

În ziua aceea frumoasă un lucru însă lipsia pe câmpul Blajului... limba !... *Inteligenții*, frați și fii ai miilor de Români adunați, de pe tribunele câmpului *libertății*, nu vorbeau românește, și vântul înviator al acelei zile mărețe purtă pe deasupra capetelor o babilonie de cuvinte stropsite și smulse din latinește ¹⁾ pe care bieții Români nu le înțelegeau nici decum, deși le primiau ca semne de mântuire zicând : o fi, dar... așa o fi !

Intr'o sută sau două de inteligenți ce se aflau atunci la Blaj, numai pe doi bărbați i-am auzit grăind românește cu Români, și aceștia, când îi ascultau vorbind, strigau : așa ! așa e ! iar nu o fi... așa o fi ! — Unul din acei doi zicea : „Ungurii vreau Unio!... știți ce vrea să zică Unio ? Vrea să zică că pân'acum ei ne-au încălecat pe păr și acum vreau să ne pue și șaoa în spinare !” Al doilea strigă : „Uitați-vă pe câmp, Românilor ! sîntem mulți ca cucuruzul brazilor, sîntem mulți și tari, că Dumnezeu e cu noi” ! — Dintre acești doi Români cari grăiau românește, Ungurii l'au spînzu-

1) Vezi *Organnl luminării* din Blaj. (Nota lui Russo). — Iată un pasagiu din acest ziar : „*Blasiu*. Ce va se lucreze Adunarea natiunale ? Ce voru fi poftete, conclusele ei ? Cum se va porta si acum a doua or'a poporul adunatu ? etc. etc. Aste si mai multe asemenea intrebatuni — si pune fia care unul altuia si sie-însusi, fora de a-si află doritul respunsu. Multi vaticineza de acum, cum ca adunarea va fi nespusu numerosa, și ca într'atata multime nu voru potea lipsi escesuri, cum ca Romanii se voru desbina cumplit. (28 Aprilie, 1848, pag. 395.)

rat pe unul, iar pe celalalt Românii l'au numit cu fală : Impăratul Munților !

Frații ardeleni se fălesc că au fost deșteptătorii României și restauratorii limbei ; adevărat este că sistemele limbistice s'au născut în școlile latine din Ardeal ; de acolo, peste munți, ca un puhoiu s'au revărsat în șesurile noastre și au dat mâna cu pedantismul moldo-român. Pedantismul moldo-român, mult mai superficial, a produs o literatură fără viață, expusă criticei, și care nici odată nu va câștiga dreptul de împământenire în sânul unui neam ce a improvizat minunatele balade (cântice bătrânești) culese și scoase la lumină de V. Alexandri. Gramaticii ardeleni socotesc că scăparea și fericirea României stă numai în sistemele limbistice ; de aceea Ardelenii s'au osândit a se împărți desăvârșit în două nații : una latinească, a doua românească ; de aceea nici o carte nu se tipărește în Ardeal care să poată fi citită și înțeleasă de toată românimea.

Priveliștea adunării dela Blaj, auzirea cuvintelor româno-latine ce s'au rostit pe câmpul libertății și cetirea scrierii d-lui A. Papiu (*Istoria Românilor din Dacia superioară*¹⁾) ne-a întemeiat în ideea că sistemele limbistice au amețit capetele multor Români cu cap, în cât aceștia par a nu mai ști nici scrie nici grăi.

Istoria D-lui Ilariu e personificația unui sistem ; această istorie nu poate sluji de învățătură Românilor, căci sistemul limbei înecă subiectul. Dacă

1) A. Papiu Ilarianu, *Istoria Romanilor din Dacia superioară*, Vienna, 1851. Iată cum începe : „istoria preste totu, și deosebi istoria natiunala.. de legi și resbelle, o grammaditura de nume și anni, unu aggregatu de fapte, unū magazinu de documente...”

șefii nu vorbesc limba soldaților, dacă învățații și autorii nu scriu pentru popor, apoi de ce mai pierd vremea în vorbe și în scrieri neînțelese ?

Nu zic nimic despre spiritul dușmănos al istoriei Românilor.. socot însă că e vremea ca să ne oprim pe această cale de partide ; de mult ce ne vom lăuda, de mult ce vom hulî celelalte neamuri, Românii vor socoti că sînt buni și mari din naștere, și se vor cufundă iarăși în somnul lor adânc.

IV

De demult caut a-mi da seamă de haosul limbistic din Ardeal, și nu izbutesc decât a mă pierde într'un haos de gândiri. Asemenea anomalie nu ar fi de mirare în Principate, unde treptarea poporului, întemeiată de îndelungată vreme, și împrejurările politice au putut aduce instituții și elemente felurite din toate părțile, unde educarea cu totul franceză, de treizeci ani încoace, a putut aduce în rătăcire forma și stilul scriitorilor, precum educația grecească a veacului trecut a lăsat urme vederate ; — dar Ardealul nu ne poate da tălmăcirea istorică a rătăcirii sale, și este greu de înțeles cum o familie patriarhală, unită într'un singur gând, sentimentul nenorocirii sale, a ajuns la comedia limbistică de pe câmpul Blajului ! Cu durere o mai spunem odată, Blajul a fost o tribună unde multe din căpeteniile păreau a se lupta mai mult pentru un sistem scolastic, decât pentru drepturile neamului românesc.

Când și cum au răsărit sistemele ?... Veacul al 18 a dat Ardelenilor doi autori românești : *Șincai* și *Petru Maior*. Șincai, deși pe ici-colo se încearcă cu limba, însă dedat cu cronicarii români, este Român în limbă, în idei, până și în formă ; ceva

din măreața simplitate a cronicilor noastre se revărsă în *Hronica Românilor* ¹⁾ a sa.

Petru Maior, ce trece în opinia Ardelenilor înaintea lui Șincai, deși încă Român, dar se uită cu dragoste la limba latină și lucrează la deschiderea erei acestea nouă, care nu a produs nici o carte românească. Pildele vor arăta mai bine ceea ce voim a spune decât cuvintele. Iată cum scrie *Miron Costin* în *Letopisițul Moldovei* : ²⁾.

„Inceputul țărilor acestora și a neamului moldovenesc și muntenesc și în țările ungurești cu acest nume de Români, până astăzi de unde sînt veniți întru aceste părți de pământ, a scrie multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru. Să încep osteneala aceasta după atâtea veacuri de la descălecatul țărilor dintii, de la Traian Impăratul Rîmului cu câte-va sute de ani peste mine trecute, se sparie gândul. A lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori iaste inimii durere“ ³⁾.

„După multe solii ce trimesăse Bogdan Vodă la Craiul Leșesc pentru soră-sa Elisafra, pe care au cerșit, și văzând că nu vra să i-o dea, au socotit că are vreme să-și răscumpere rușinea sa despre Craiul Leșesc cu sânge nevinovat, și au început a strânge oaste. Ce văzând Craiul Unguresc vrajba ce intrasă între dînșii, și simțind că

1) *Hronica Românilor*, Iași, tom. I și II 1853 tom. III 1854.

2) *Letopisițele Țării Moldovei* editate de M. Kogălniceanu, tom. I 1842, tom. II 1845, tom. III 1846, Iași.

3) Pasagiul nu este din „Letopisiți“, cum zice Russo, ci din „Cartea pentru descălecatul dintăiu“, a se vedea ed. cit., tom. I pag. 3.

Bogdan Vodă face oaste asupra Leșilor, a trimis „sol pre Ștefan Telețni ca să-i poată împăca...”¹⁾

Asta e limba moldovenească din al 17 veac. Intre limba aceasta și limba lui Petru Maior și a lui Șincai deosebirea este neînsemnată ! Urmașii lui Șincai și ai lui Petru Maior zic :

„In contra lui Ștefan din Moldavia se *persecută* „planulu *perfidu* din partea lui Albertu și Vladislavu. „Acela se *prepara* neîncetat sub *pretext* de a purcede în contra Turcilor. Prefectulu Transilvaniei „Dragfi, și Comitele Temișoarei loza căpătără ordine dela Vladislavu se stee *parași* spre a intra în „părțile transalpine. Inceput anului R. 2250, (Hr. „1497) Albert provoacă pre Ștefan se-și strângă oștile spre a lucra în *comune* contra Turcilor, ca „se-și recapete Chilia și Cetatea Albă. Acesta se „*dechieră* a fi *parat* la toate”²⁾.

Mai departe :

„Sultanul mulțemit cu *deputăciunea* ce adusese „diverse daruri, cu *onoare restitui* darurile, *promi-* „*tând* țerei pace și Moldovenilor *amiciție*. In anu „R. 2258 (Hr. 1505) Bogdan *peși* de la Alexandru „regele Poloniei, pre soră-sa Eliza de soție, însă „muma Regină precum și Principesa *recuzară* că- „sătoria, fiind-că Bogdan era *lusc* ! dar regina *nu* „*mai trăi mult și muri*.”³ Atunci Bogdan care știa

1) Pasagiul nu este din Miron Costin, ci din Grigorie Urechi ; a se vedea ed. cit., tom. I. pag. 149.

2) E vorba de *Istoria Romanilor* de A. Treb. Laurianu, Iași, 1853. — Pasagiul citat se găsește în partea III, pag. 21.

1) Vezi cântecul francez al Domnului de la Palisse:
Monsieur de la Palisse est mort,
Mort de maladie.
Un quart d'heur avant sa mort,
Il était encore en vie ! (Nota lui Russo).

„că aceasta fuscă cauza principală de i se recusasse
 „mâna Principesei, reînvi pețiciunea în annulu alu
 „doile, însă căpătând și acumu răspunsu negativu,
 „irupse în Pocuția și ocupă cetățile“ 1).

Trei tomuri de asemenea !!! Iată cum se scrie
 istoria, adică o carte de învățătură pentru cei lip-
 siți de învățătură, pentru cei ce au nevoie de a în-
 țelega faptele strămoșilor ! Cât pentru Românii cei
 învățați avem încă ceva mai frumos :

„Definițiunea e sub-stituțiunea certoru desemnă-
 „ciuni caracteristice în locul simplei denumiri a
 „unui obiect sau a unui fapt“.

„Atențiunea e actul prin care aapplicăm cu voință
 „și cu adăpărăciune una din facultățile noastre cele
 „intelectuale spre un obiectu determinat. Dacă appli-
 „căciunea e internă, atunci vorbei atențiune se sub-
 „stitue vorba reflecșiune. Attenciunea rezultă din
 „o intervențiune energică a voinței în lucrarea in-
 „teligenței“.

Ne-aducem aminte că un om cu spirit își cercetă
 pe un al său nepot de curând sosit din străină-
 tate : „Hei... fătul meu, spune-mi : învărtita cum
 se chiamă franțuzește ?... Învirtision“, răspunse ne-
 potul. Românește, învărtita se chiamă astăzi *învîr-
 tăciune*.

Petru Maior zice : „Cine vrea să cerce începutul
 limbei românești îi este de lipsă mai înainte să
 aibă cunoscute întâmplările limbei latinești“ 2). Uce-
 niciii lui Petru Maior au răstălmăcit cuvintele das-
 călului ; afundați în cărțile latine, colbul gimna-
 ziilor le-au ascuns lumea ; ei s'au uimit și s'au

1) Idem, pag. 26.

2) *Istoria pentru începutul Românilor*, Buda 1834.
 (Nota lui Russo). — In text pasagiul începe : „celui
 ce va să cerce...“ (pag. 252).

impetrit în fantastice teorii, s'au uitat la materialul zidirei în loc de a îmbrățișa armonia liniilor, au învățat limba într'o închipuire retrospectivă în loc de a o învăța la izvorul ei adevărat, la școala trebilor, a nevoilor și a istoriei neamului. În principate sistemele în luptă cu lumina, cu mișcarea publică, cu grijile politice, cu critica, cu desprețuirea unora din scriitorii citiți, supuse a fi judecate pe teatru, s'au desfăcut și se desfac din zi în zi rămîind din ele numai o înlesnire pentru împămîntenirea cuvintelor de lipsă. Adevăratul spirit al deșteptării românismului a avut și are cuibul său în Principate, unde elementele străine s'au ros și au slujit a ne întări. Generația trecută, de și legănată în îndoita înrîurire grecească și a literaturii franceze din al 18-lea veac, ne-au lăsat însă pagini frumoase românești; generația de față se luptă încă în haosul sistemelor, dar haosul va fi învins până în sfârșit. Afară de cărți grele de disertații și de argumente, Ardealul nu a dat României până acum o singură carte de închipuire și care să răsbată inimile.

De aceea socotim că literatura română se împarte astăzi în două școli: una ce își are cuibul în București, unde se cultivă cu entusiasm toate sistemele în ori ce țipăt discordant ce sfârșesc în iune, io, înt, etc., a doua ce s'ar putea numi eclectică, are mai mulți partizani în Moldova; aceasta este școala celor ce doresc mai înainte de toate a scrie pentru Români și românește, și a face o literatură numai din vițele noastre, iar nu din limba Francezilor, a Italianilor, și a jargonului neînțeles din Ardeal.

Neputînd crede că acest jargon va putea învinge vre-odată vestita dreaptă judecată a Românului, neputînd crede că copiii Românilor vor ajunge a nu

se înțelege cu părinții lor, neputând închipui că gramaticile vor fi mai tari de cât veacurile, că sistemele vor putea dovedi natura, putem să nu ne îngrijim de a vedea întronarea unora din sistemele ardelenene în școlile noastre ¹⁾. Va trece și ardelenismul, cum au trecut multe alte sisteme încalcite, și va rămâne numai românismul ! căci limbile care se înțeleg numai prin tipar sînt limbile moarte și Românii sînt încă plini de viață !

V.

„Cine vrea să cerce începutul limbei românești „îi este de lipsă mai înainte să aibă cunoscute în- „tâmplările limbei latinești“. Să fi înțeles pe Petru Maior, frații ardeleni nu ne dădeau probele văzute mai sus, și nu ne puneau în cumpănă a socoti că pedantismul și învățătura sînt sinonime cu studiul serios al vechimei romane, ci din potrivă. Acel studiu este de lipsă, cum a zis Petru Maior, de cât, în împrumutarea lui să luăm ceea ce este partea veacurilor : împrumutarea acea plămădită cu duhul epocii, cu schimbarea năravurilor, cu prefacerea credințelor, cu istoria și viețuirea, alcătuește aceea ce Francezii numesc.. le jugement et le goût ; tocmai judecata dreaptă, simțul firesc și gustul au lipsit din început în scrierile române. Orbirea unora în sisteme, și neînvățătura multora a aruncat și pe unii și pe alții în frazeologie fără mărginire, fără alegere, cu care stric publicul. Moldo-Românii aveau la început sau a urmă tradițiilor pământești, sau a oțeli literatura în prefacerile politicești în-

1) Epoca în care scrie Russo este tocmai a lui Laurian ca inspector general al școlilor din Moldova.

tâmplăte la 1821 ; dar Legistorii Parnasului, ca să vorbim limbăgiul clasic, neînțelegând că viața nouă se talmăcește prin literatură nouă, au apucat unii pe calea veche a pedantismului, alții au picat în pedantismul cuvintelor ; din nenorocire au rătăcit cu ei o mulțime de tineret. Luat-a seama la iarmaroace?... puteți pune rămășag că din două rochii, una frumoasă dar simplă, alta urâtă dar stacojie, țărancele vor cumpără aceea care bate la ochi. Asemenea și legistorii noștri au ales în iarmarocul literaturilor ce au socotit mai strălucitor.

Pentru noi Români, studiul antichități este un studiu de neapărată nevoie ; însă nu vrea să zică să luăm Românilor limba și literatura ca s'o schimosim într'un *jargon* fără originalitate.

În antichitatea romană stau arhivele noastre ; arhiva nașterii instituțiilor fundamentale a societății, și arhiva limbei... dar într'o măsură istorică. Să studiem iar nu să prefacem, pentru că-i un lucru peste fire ; lumea merge înainte și nu se poate întoarce ; fiul nu poate fi tată sau frate părintelui său ; de aceea trebuie să rămânem Români, iar [nu] Romani. Antichitatea romană merge pentru noi până la punctul acela care leagă lumea vechie cu lumea nouă ; o mai departe pășire se chiamă împresurare, și ar fi tocmai ca când am legă un om viu de un trup mort. Mai cu cale și mai logic ar fi dar, în dragostea noastră de latinism, să lepădăm limba română și să luăm limba latină, și prin urmare să schimbăm pantalonul și surtucul pe togă, să ne chemăm *Cincinnatus* și *Brutus* în loc de Costachi și Dimitrachi, și să cerem înapoi stăpânirea lumii de odinioară.

Răul n'ar fi fost mare, dacă oamenilor cu sisteme limbistice le-ar fi plăcut a produce numai

gramatici și sisteme ; răul este că au scris multe și de toate după visurile gramaticale, și au deschis era literaturii cu *patosul*. De se mărgineau în sintacse, în ortografie, limba putea să scape la largul ei, să-și plămădească, după nevoie și sporul ideilor, cuvintele și vorbele, fără a trece prin patimele de față... Dar gramerianii pe lângă fie-care sintacșă au alăturat, cum s'a zis, producțiile lor și câte un lecsicon de cuvinte ideale care fac din limba de astăzi o amestecare foarte curioasă la auzire și mai curioasă la analiză. Cum sare peste un șanț toată turma când a sărit o oaie, asemenea o turmă de copii, aprinși de focul lui Apolon și însuflați de flacăra muzelor, s'au aruncat după producători spre a *conchera* (tot stil român) templul gloriei și al imortalității ! Ne este milă de cetitori, altmintrelea am încărcă câteva coale de cuvinte culese în potopul cuvintelor străine ce îneacă literatura, cuvinte care n'au nici noimă, nici rudenie cu ideea care autorii vor s'o dea la lumină. Mulți din scriitorii de astăzi, autori sau poeți, și-au pus gloria nu a traduce o idee oare-care într'o limbă înțelegătoare ci a înăduși, a spăria, și a câștiga mirarea păcătoșilor români cu cuvinte cât mai strălucite și mai sturлуibatice.

Ert copiii cari au călcat pe urme rele și au ridicat astă literatură țigărită și șonțită, fără noimă, fără cap și rădăcină ; îi ert și-i putem jăli, căci strădania lor, talentul, pentru cei care ar fi putut avea talent, se cufundă de pe acum în uitare... Puține file, puține linii și puține glorii contimporane vor rămânea. Cei mai nenorociți se vor ascunde în colbul bibliotecelor, și din când în când câte vre-un anticar sau vre-un bibliofil a da la iveală, peste vr'o 50 ani, câte o filă ca o *hinezărie* ; dar pe grameriani nu-i ert ; sistemele lor toate au

inceput cu vânărea cuvintelor străine, și au ajuns a pune alte cuvinte străine în loc, sub cuvânt că limba română fiind isvorâtă din cea latină, este de nevoie ca cuvintele să fie latine. Judecata pare a fi dreaptă la întâia vedere, însă ie mai mult o părere decât un adevăr. Dacă ar fi ca limbile să urmeze după acest princip, apoi cum am zis odinioară, să ne întoarcem la limba mamă ; toate limbile din lume, vechi sau noi, se cobor dintr'o singură limbă primitivă. Sau filologii români nu cred bibliei și științei filologice care a străbătut și strecurat toate limbile globului, sau, în ipoteza rezonamentului domiilor lor, ar trebui ca lumea întreagă să aibă numai o limbă, și feluritele limbi ale Europii, ale Asiei, etc. să se înece din purism în purism în limba primordială a omenirii.

Limba grecească, limba latină, limba germană se rudesc ; cum să tălmăcim aceasta ? împrumutările ce-și fac limbile nu pot alcătui o rudire așa de aproape ; sîntem siliți dar a crede că au un împreun izvor ; însă cum se face că limba latină nu seamănă cu limba germană ? și cum se face că un Grec nu înțelege pe un German sau pe un Latin ?... Istoria ne-o tălmăcește :

Când sosi ziua în care familia omenească înmulțită se împrăștiă prin lumea pustie, acea familie s'a desfăcut în ramuri, care ramuri apucară, după nevoie, la apus, la răsărit, în dreapta și în stînga, cu turmele și cu limba lor. Acele ramuri ajungând la locuri de hrană îndemânatică, câmpii, munți, codri, ape, s'au așezat și, cu vremea, s'au prefăcut din familie în neamuri și din neamuri în noroade. După întâmplările viețuirii pacinice sau tulburate, după înlesnirile hranei, după condițiile topografice, noroadele și-au mărit nevoile, și-au

sporit gândurile și au dezvoltat limba lor mărginită în ziua împrăștierii.

În climate frumoase, ca a Greciei și a Italiei, limbile se îndulcesc, se modifică, și cresc odată cu activitatea. Tot acea influență din afară a climei și a hranei dă măsura și gradul civilizației, care consacră statornicia și prefacerea limbilor de acum înființate. În Asia, leagănul omenirii, se naște civilizația, adică : ocârmuirea politică, limba, religia, artele și științele ; din Asia civilizația se revarsă în Egipt, și Egiptul prin colonii o trimite Europei. Grecii și Latinii desbracă acea civilizație de fășurile copilăriei, o prefac după spiritul lor, și așa omenirea legănată de un șir de împrumutări prefăcute după locuri și epoci, constituie unitatea ei și moștenirea propășirii. Ceea ce înțelegearea dreaptă a istoriei ne spune despre desplicarea întâi a familiei omenesti și nașterea limbilor vechi, urmează a ne lumina asupra limbilor din ziua de astăzi. Studiul Istoriei neamului român ne va spune de unde vine limba noastră și ce trebuie să fie după logică acea limbă ; și așa numai vom rămâne în înțelesul cuvintelor lui Petru Maior.

VI.

Să ne oprim puțin în calea grunzuroasă a limbii, simțind nevoia de a tăia deocamdată șirul ideilor din urmă, pentru a ne uita la uriașii, cari clădesc temelia ei. Când în *România literară*, ce a luat drept steag „limba înțeleasă dela Tisa la țârmurile Mărei“, a picat cuvântul de pedant, mulți s'au întristat de războinica amenințare, mulți nu au înțeles cuvântul, iar mulți au gândit sau gândesc la răzbunare. Vremile însă de răzbunare au trecut ; este nevoie de a întemeia critica, și de

a cumpăni de acum înainte bunătățile scrierilor și tăria sistemelor. De două-zeci ani încoace, dela zilele de pe când strigam cu toții : „scrieți, scrieți, bine sau rău, dar scrieți“, de pe când Românii însetați de cărți priviau o carte ca jidovii mana în pustietate, și, în bucuria lor, primiau bunul și răul fără osebire, cărțile au plouat, scriitorii au răsărit ca ciupercile, și *scrierea*, care începuse cu limba românească, s'a prefăcut în meserie, intrată în concurs cu toate meseriile hrănitoare ale vieței, precupind astăzi o limbă străină. Pe atunci critica putea fi o personalitate ; acum critica e dritul obștesc de a adevări bunătatea mărfii. Nu de astăzi a simțit neamul român alunecarea limbei, din matca ei ; de pe la 1834 urechile pedantismului se arătau cu vânarea cuvintelor. Un om ce scrie frumos românește în proză și în versuri, adăpat în inspirațiile sale de izvoarele și obiceiurile limbei, de și deprins cu învățătura și cunoștința literaturilor și a limbilor străine, înseamnă primejdia într'o scrisoare ce va rămâne nemuritoare. Acest om, Logofătul Conachi, are neologisme, dar altoite pe tulpină românească, sau cum zice singur el „pe teapa noastră“¹⁾.

Să tălmăcim dar ce înțelegem prin pedantism căci ar fi mare durere ca Românii să-și închipuiască că pedantismul și învățătura, știința și erudiția sînt tot una. Pedantismul pentru noi nu este nici gramaticile ce ar da regule de ortografie și de țesătură, nu este nici lexicoanele ce ar fi arhiva limbei, pedantismul nu este nici silința de a înbogăți limba cu cuvinte nouă de lipsă, căci am

1) E vorba de „Scrisoare adresată către Mitrop. Veniamin de Logof. C. Conache“, publicată în *Romania Literară*, 1855, pag. 213.

zis din început că idei, vremi și nevoi noi, cer și gânduri și cuvinte noi; pedantismul nu este nici crederea că limba trebuie a rămânea în limba cronicarilor,—limbă epică ce își dă mâna cu limba cântecelor populare; știm că veacurile prefac limbile din epice în șintetice, din povestitoare în învățătoare, precum anii prefac copilul nebunatic în omul cu mintea coaptă; dar nici omul, nici limbile nu cresc într'o zi și nu'și pot schimbă firea fără a peri sau a nu mai fi. Pedantismul este voința de a statornici prin logică gramaticală, cursă din regulele gramaticii latine, tâlcuirea și forma cuvintelor vechi și noi; pedantismul este de a legă limba noastră de modul declinațiilor unei limbi străine de noi prin țesătura și regulele ei; sunetul și forma până și noima, adecă sufletul cuvintelor, este dreptul scriitorilor și a neamului, marele plămăditor de limbi și de cuvinte, iar nu a gramaticilor, ce sînt numai arhiviști. Prin pedantism și pedantism anti-român, înțelegem iarăși cercarea de a împărți neamul în două limbi când dinpotrivă încercările ar trebui țintite la înrudirea limbei obștești. Este serios de a rosti oare că nu se poate scrie în limba țaranilor și a întrebă dacă Schiller și Pascal etc. etc., au scris în limba populară? Și Schiller și Pascal au scris în limba populară, însă limba lucrată, înmulțită, îmblânzită, întinsă și întrebuintată de o mie de scriitori ce au fost înaintea lui Schiller și Pascal, în cât nici odată Germanul sau Francezul nu și-a perdut mintea din ochi; neînțelegerea între țărani și Schiller este numai în știință și neștiință; în idei, iar nu în cuvinte; căci nici la Francezi nici la Nemți gramaticii nu au întemeiat gramaticile lor pe gramaticile străine, nici s'au îngrijit mult din ce declinație le vin cuvintele și ce ascuțire

cer acele cuvinte ; toate idiomele, toate dialectele germane, celtice, latine, care cu vreme s'au amestecat și înrudit și au concurat a forma limba Francezilor, au introdus câte un cuvânt, câte o zicătoare ; urechea obștească a prefăcut cuvântul latin după auzul nou, a sucit fără regulă hotărâtă cuvântul celtic sau german și așa cu veacurile și cu cărțile, s'a format limba de astăzi, limba diplomatică, cum ziceau Ungurii la 1848. Pentru noi dovezile istorice ne îndeamnă a crede că de bine ce avem norocul de a fi numai o limbă, pentru-că toate spițele noastre s'au resumat de una mie de ani într'un singur neam, nevoia ne-ar fi de a mări, iar nu a schimba, de a ne uni în limbă ca și în gând, iar nu de a ne deosebi, a adăogi, iar nu a lepădă. Ce înțelegem prin limba poporală?... Doară luăm de limbă oare-care alterații a cuvintelor întrebuințate, dar conjugăția, articolul și țesătura țaranului în cât se deosebesc de a *sapientului*?... Simplitatea țesăturii române putea să ne dea nădejdea că osebirea între limba scrisă și limba zilnică nu ar fi fost nici odată mare. Din nimica D-zeu a zidit lumea ; cu ceva, gramaticii români au ajuns la chaos, călărind pe gramaticile latine. Credem că astăzi pentru a scrie românește nu trebuie gramatici, trebuie râvnă, idei și judecata dreaptă a lucrurilor ; după înmulțirea avuției, gramaticii vor veni și vor zice : cutare a scris frumos, bine, după rândul limbei și firea neamului, și vor zidi gramaticile române, iar nu latine. Fost'au, mă rog, oameni vrednici ai româniei, Ureche, Costineștii, Clain, Șincai, Mitropolitul Dosoftei, Petru Maior, etc., etc. ? În ce limbă scrieau?... în limba poporului ? Ni se pare că este greșală ; toți aceștia au scris în limba obștească ; de aceea și sînt mari, nemuritori și vrednici, pen-

tru că toți îi înțeleg, mici și mari, neștiutori și învățați. Ceea ce pedantismul numește limba populară e numai o rea deprindere, o deosebire mică de ținuturi și de laturi, dar nu e limba cea obștească ce se scrie și se aude pretutindeni, unde sînt Români; limba aceasta în care se contopesc toate idiotismele nu se preface cu sisteme latinești. „Conștiința fie căruia, zice D-l Victor Cousin, pre-
 „născută și aruncată în neamul omenesc întreg,
 „se chiamă judecată dreaptă (le bon sens); l'jude-
 „cata dreaptă este care a făcut, care susține și
 „care mlădește limbile, credințele firești de-apuru-
 „rea stătătoare, societatea și așezămintele funda-
 „mentale. Nu gramaticii au iscodit limbile, nici
 „legislatorii societățile, nici filosofii credințele fun-
 „damentale: cine a făcut aceste toate? nu este
 „nimeni și este lumea întreagă, duhul omenirii“.

VII.

Pe lângă pedantismul sistemelor care se înde-
 letnicește a propune până și copiilor din fașe, în
 loc de idei, probleme limbistice ca: *Inonorificabi-*
litudinaționalitate, probleme ce aduc aminte ne-
 vroid de *Rabelais* și de *Molière*, mai înțelegem
 încă prin pedantism țipătul de aristocrație și de
 rusolatrie aruncat asupra celor ce doresc înfru-
 musețarea, înavuțirea limbei, după firea ce i-a
 dat o plămădeală de una mie de ani; aceștia dar
 resping schimbările scolastice; fie-care parte a Ro-
 mâniei astăzi a înfiat o limbă pășărească înțele-
 leasă numai de adepți. Prefața celei întâi psaltiri
 tipărite în limba românească zice: „Cine grăește
 în limbi streine numai pre sine se întrămează, nu
 pre adunare, unde pre el nime nu-l înțelege, iar
 nouă ni se cade toate să le facem spre întrămarea

adunării¹⁾. Din inimă poftim pe Ardeleni să pricupă limba *Bibliotecii literare*, ce se tipărește în București; poftim pe Ardeleni și pe Munteni a se dumeri în oda d-lui S. un Moldovan! (No. 14 din *Foaia pentru minte*²⁾, precum dorim Moldovenilor înțelegerea odei seculare, la încheierea secolului (pleonasm) gimnasiului din Blaj, numărul 8 tot din această foaie³⁾; cred că mulți Ardeleni, și vorbind de acei îmbătrâniți în cărți latine, de cei ce au întrebuițat pentru a învăța limba mamei trudă și vreme, ce nu întrebuițează alții pentru a învăța limbile moarte sau străine, vor fi stând în uimire. Aceste trei pilde vii, nu sînt trei limbi? Și care din ele e româna?... Dintre oda d-lui S. Moldovanul, și oda seculară, noi alegem altă limbă din Ardeal, la care răspund toate glasurile.

„Stilulu e omulu a disu Buffon, acel mare bărbatu „al Franției. Stilul românului este însă românul, „putem și trebuie să zicem asta fie-care dintre noi. „Tocmai așa se mai zice cu tot dreptul: limba „este națiunea și prin urmare limba română este „națiunea română. Acum vine străinul și ne întrebă, care și unde este națiunea voastră? Noi „până să-i deschidem tablele istoriei noastre, luăm „amână mai înlesnire, o gramatică, un vocabular

1) Vezi Psaltirea (nota lui Russo).

2) În *Foaia p. minte* din 1855, no. 14 (6 Aprilie) se găsește o poezie, „Mirele către logodnică“ semnată „- b nu“.

3) E vorba de „Oda seculară la încheierea seculului gimnasiului din Blasiu dedicata de Jacobu Muresianu an. 1855“, care începe cu aceste versuri:

Descende din coru musa, imbracate 'n porfire

Adunati corulu pindicu, grabesce vin'la noi.

(*Foaia p. minte*, 1855, 2 Martie, pag. 39).

„și i răspundem : „Vezi aceasta e limba, aceasta e
 „națiunea noastră. Acum streinul merge mai de-
 „parte, se amestecă printre popor, ascultă sunetul
 „limbei ; el vine și pe la cetăți ; ascultă asemenea,
 „poate fi că le și învață. Ferice de noi dacă în
 „primirea acestor vizite ale străinului limba din
 „cartea ce i-o detesărăm noi amână, nu se va pă-
 „rea ca un alt dialect, diferitor mai preste tot de
 „dialectul cel viu ; norocul nostru, dacă pe la ce-
 „tăți nu va afla o limbă ca următoarea : astăzi,
 „m'am vorgestellt la d-l Vorsteher, sunt neugierig
 „să știu ce Bescheid voi căpăta pe Gesuchul meu.
 „Am un Brennerei cu Dampf, l'am vinde dacă
 „mi-ar veni un Kundschaft bun. — Sau ca urmă-
 „toarea cunoscută încă și în forma de anecdotă :
 „Me, nu lasă sertasul tău în *certyul* meu, că voi
 „lăsa zeyzsa și i-o-i tăia laba ; sau și ca aceasta :
 „Despre cele ce-mi istorisești, m'am pleroforisit pe
 „deplin, dar să-ți spun drept că am parapon pe
 „mata pentru calabalicul ce mi-ai pricinuit ; însă
 „tot asemenea de compătimit sunt și acei latini toți,
 „care limba românească ș'o cunosc numai din lo-
 „cul nașterii lor, și aceea încă abia învățată dela
 „părinți până în vârstă de 9—10 ani de când fu-
 „seră duși între streini ; carta acestor literatori,
 „filologi, gramatici, și ce mai știu eu cum să le
 „zicem, aflu un metod de minune înlesnitor de a
 „înnavuți limba, nu a națiunei, ci aceea ce ș'au fău-
 „rit'o ei. Aceștia adică, în loc de a-și pune cea
 „mai puțină osteneală ca să-și învețe dânșii deplina
 „limbă națională, pentru ca apoi să împrumute
 „dela Antica latină numai atâtea cuvinte, cât ne
 „sînt de neapărată trebuință, întocmai ca și la
 „celelalte limbi romanice, depradă și despoie dic-
 „ționarul latin cu atâta lăcomie, ca și cum s'ar
 „teme că va veni un tiran oarecare și va decretă

„dintr'odată totala stărpire a limbei latine cu toți
 „clasicii și neclasicii ei. Atâta nu e destul și d-lor
 „mi'ți introducū miile de latinisme îmbrăcate, în-
 „călțate tocmai așa, precum fuseseră aceleși îm-
 „brăcate pe timpurile cele din urmă ale republicei
 „și sub primii cesari. De aici, apoi rezultă o limbă
 „aristocratică atât de comică, încât e preste putință
 „să nu o asemeni cu Badaranul boierit al lui
 „Molière.

„Așa, limba aristocratică, e ceea ce ni s'au im-
 „putat nu odată, zicându-se adică, cum că româ-
 „nii cărturari ar fi pornit pe calea de a schimosi
 „limba poporului și a o preface până și în formele
 „ei, pentru că așa să'mi facă o limbă pe care s'o
 „înțeleagă numai ei între ei, etc., etc. 1)

Acesta este pedantismul anti-român, acesta este
 pedantismul de care proorocește psaltirea. Oamenii
 de talent și de viitor, de judecată și de gust nu pic
 în asemenea copilării, și le ceartă. Nu numai broaș-
 tele Bahluiului au ridicat glasul, nu numai proorocii
 leșenilor au cuvântat ce 2) și Vulturul ardelenesc 3)
 își scutură aripa.

Adevărat, când chestiile școalelor au îngrijat pe
 Moldo-Români, preocupăția politică i-a îndemnat
 la cercetarea limbilor neolatine și la limba latină ;
 ca toate revoluțiile în lucrurile sau ideile ome-
 nești, goana cuvintelor ce se păreaū străine începu
 cu furie, erudiția mai mult patriotică de cât so-

1) *Vezi Foaiă pentru minte* no. 44 din 1854. —
 Pasagiul e din articolul „Puține aieptari pentru
 latinirea limbei noastre“ a lui Uitirab (Barițiu).

2) ci.

3) aluzie la Bariț, supranumit de unii „Vulturul
 Ardealului“ (a se vedea mai departe articolul lui
 Russo, „Contra Ardelenilor“).

colită a răspândit războiul și curățirea limbei, dar nimenea nu gândeà la schimbarea ei ; știaù învățații români că filologia este numai o știință de iubire, o ochire vie de înfrățirea popoarelor, o dovadă de înrudirea neamurilor și a veacurilor, învățătura prefăcăturilor și împrăștierea limbilor, a credințelor și a instituțiilor firești pururea stătătoare, de care vorbește D-l Cousin. Alterațiile unei limbi, născătoare de limbă nouă, nu purced din o sistemă hotărâtă, în cât să se poată aplică regule radicale. Caprițiul, împrejurările vieții unui popor, nasc limbile și cuvintele ; cu precizie matematică nu se îngrădește limba și inima. Logica, dar o logică greșită, a oare-care idei bune a adus pe Români în urmă la consecințele de astăzi : „Mare „slujbă ar face literaturii noastre, cei care ne-ar da „un articol cuprinzător de numele traducătorului „fiecărei cărți bisericești. Cei mai mulți dintr'înșii, „îndrănesc a zice, au fost Moldavi și Ungureni, „cari ne-au ceeat o limbă pe o scară așa de mare, „după cum se va vedea în „Paralelismul între limba „română și italiană“ și ne-au legiuit niște tipi, de „la care din nenorocire în ziua de astăzi se depăr- „tează mulți din frații noștri de dincolo de Car- „pați, întrebuițând ungurisme, germanisme și la- „tinisme în fraze și perioade. Numele acestor ne- „muritori traducători ar ațița iubirea de sine, am- „biția și slava fiecăreia provincii române, și ar face „pre mulți din scriitori a se rușină să nu amploieze „și să'și degenereze limba. Nu este aici vorba ca „fiecare să'și scrie dialectul său. Un dialect avem „toți, și aceia au scris bine românește, câți au cer- „cetă limba în natura ei. Noi avem scriitori mol- „davi, și au fost și sînt dragi în toate provinciile „române ; scriitori ungureni, și au fost și sînt pri- „miți și plăcuți peste tot locul unde se vorbește

„limba noastră ; scriitori munteni și au avut aceiași plăeută soartă pentru că au înțeles și cunoscut limba, fără de a o împetriți cu străinimele împrumutate sau de la noroadele cu care am avut aface, sau din cărțile ce am cetit. Idiomele deosebite ce vedem în cărțile cele mai nouă nu sînt atît idiome provinciale, cît împetrițări de străinisme sau dovezi de ne[de]prindere încă a scrie „curat limba Româului“. Autorul cuvintelor acestora este acel autor cu dreptul vestit, care a scris despre învățatură la înființarea școalelor din Valahia, și a găsit în *limba Româului* destule bogății pentru a putea tălmăci idei nalte și filosofice ; din nenorocire deducțiunile greșite ale unor analogii ¹⁾ au alunecat prin scânteierea patriotismului talentul și inima vrednicilor oameni, din care unul este autorul acesta ; ne place în treacăt a mărturisi că dacă limba scriitorului a alunecat pe urmele unei idei, omul însă nu și-a cruțat nici ostenețele, nici viața, nu pentru limbă, dar, ce este mai bine, pentru neam.

VIII

Să trecem cu vederea acum schimbarea iute a literilor ; în această schimbare, care negreșit va aduce schimbare serioasă în ortografie, am uitat noi dascălii deprinși cu literaturile streine, că ucenicii noștri, adică milioanele de Români, îmbătrânise cu az...buche...și c. l., și prin urmare radicala schimbare bucureșteană și mai cu seamă cea ardeleană are un miros de streinătate și o grea înțelegere ce resping răbdarea celor mulți cetitori ; dacă literile

1) vezi *Paralelismul*. (Nota lui Russo).

cirilice sînt pecetea slavonismului sã nu uitam în sã cã instituþiile întemeiate pe obiceiuri vechi, se înlocuesc temeinic numai cu rãbdare și vreme; idei și învățaturã trebuie Românilui, mai cu dorințã de cãt buchea și cuvântul.

Cãt despre limbã, pentru autoritate moralã, sã ne mai întoarcem și sã ne sprijinim încă odatã pe Petru Maior, autoritate ce trebuie a plăceã fraþilor de peste Carpați. Petru Maior, știutor de gramaticã ca nici unul dintre noi, nu numai a scris în limba obșteascã a lui Clain, a lui Șincai, a Cronicarilor, a traducãtorilor bisericești,—cu deosebire cã fraza și perioadele lui sînt mai grele la citit—nu numai cã și-a redus scrierile la strimtele reguli gramaticale, dar, cu toate aplecãrile sale cãtre Latini de care este hrãnit, cu toatã îndrãsneala sa în întrebuintãrea și introducerea cuvintelor nouã, nu a gãndit de fel a îmbrãcã limba romãnã în haine latine, a tipã slobodul îmblet și armonia limbii pe vr'o sistemã, nu a gãndit a înregimentã cuvintele, cum se înregimenteazã batalioanele, dupã declinaþii și arme. Suindu-se cu cercetãrile lui pãnã la principiul lucrurilor, Petru Maior ne spune cã limba latinã *corectã* (sã învățãm și sã înțelegem bine cuvântul *corect*), vine din limba latineascã sau italieneascã ce s'a vorbit pururea în Italia; cã limba romãnã curge *nu din latina corectã*, ce l) drept din cea latineascã a obștei. Pe acest princip istoric, Petru Maior ne îndeamnã a fi cu luare-aminte în lepãdarea cuvintelor, cãci sînt cuvinte ce nu se aflau nici în limba latinã corectã, nici în dialectele italice, nici în limbile gotice și slavone, și sînt totuși ale noastre (vezi fața 306 – 309 în *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, Buda,

1) ci.

1812). Dar această comoară a limbei înlăturată din nesocotința legislatorilor noi — comoară care dovedește putere ziditoare în sufletul neamului, și menire de a trăi de viața sa însuși, — nu este de ajuns pentru a întemeia despărțirea noastră de Latini: între limba noastră și limba lui Ciceron este țesătura ce ne leagă de limba obștească italienească, precum sînt legate și celelalte limbi surori de astăzi. Știința gramaticală îndatoră pe Români învâțați ași ocărui scrierile, și, prin urmare, a lucra la edificarea codului viitor al gramaticii române; dar de la știința gramaticală la aplicarea unei gramatici speciale latină la o limbă alta, este o meșteșugie dibace, de care ne putem cu dreptul mira. Părintele Petru, cum îl chiem cu dreptate Români, era om cu multă judecată, de și de mare învățătură, își iubiă prea mult neamul ca săși schimbe limba; căci el zicea că „limba e neamul”, și mai zicea încă cu dovezi că Români nu sînt pogorătorii limbei lui Ciceron; latina și românească sînt două pîrae ce se nasc dintr'un singur izvor, dar nu seamănă una cu alta. Ne măgulim a crede că părintele Petru nu gîndiă la concluziile ucenicilor săi, și la silnicia ce ne va face limba latină corectă. Pentru noi concluzia ar fi aceasta: limba latină corectă e înfrumusețarea și regulamentarea limbei latinești a obștei; limba românească corectă trebuie a fi regulamentarea și înfrumusețarea limbei românești a obștei, limba ce se suge cu laptele dela mamă, adică codul ortografiei și a sintacsei, a prosodiei și a vorbei. „Cuvântul este al Domnului, sau al conștiinței neamului întreg”, zice curat D. Cousin, care pare-ni-se, este tot într'un gînd cu Petru Maior. Nicăerea Petru Maior nu impune sisteme de cuvinte, ci din contra le aduce cînd în *fie* ca Moldovenii, cînd în *int* după

placul urechei, când le lasă în forma primitivă la înmulțit sau la singuratic, fără îngrijire de declinațiile de unde vin; astfel de împrumuturi sînt legiuite și înavuțitoare, nu îndărătnicesc nici auzul nici mintea: sistemele ce s'au iscat, ne aduc limbi nouă în loc de a rodî pe a noastră. Rugăm pe frații noștri din or-care lature a proceti cu minte umilită „Istoria pentru începutul Românilor“; nu stă în acea disertație ¹⁾ elementele filosofiei limbistice din zilele noastre. Unde e nălucirea înșelătoare?... În Ardeal, ce din zi în zi se desparte de familia românească prin limbă cum e despărțit prin istorie? sau în Valahia și Moldova unde sînt multe capriții limbistice nejudicate, dar unde încălează gândul, ținta și șirul scriitorilor este de a rămănea în elementele române, pentru că aceste elemente sînt carnea și sângele, trecutul și viitorul neamului. Critica dar e o faptă română astăzi și de nevoie; când pâraiele se umflă de apele globoase ale ploilor de toamnă și amenință cu înecare casele de pe malul lor, gospodarii își numără odoarele, le strâng și strig dela un mal la altul sosirea primejdiei. Poate că în treacăt critica vatămă vr'o iubire de sine mai tare decât dreapta judecată; dar cine scrie, cine se pune în fruntea națiilor, cu adevărată sau închipuită misie, acela se face proprietatea publicului; mișcarea, sufletul lui, toate sînt a discuției, pentru acela ființa i se șterge; din om rămănea numai numele. Cum să critici sistemele de limbă, bunăoară, dacă nu vei arăta care gramatici au făcut întunerecul? Cum vei însemna gramatica, dacă nu vei numi făptui-

1) „Disertație pentru începutul limbii românești“, unul din capitolele finale ale cărții lui Maior „Istoria p. început“.

torul ei? Cum vei deșteptă citirea, dacă nu 'i spune ¹⁾ autorul cărții?—căci numele în literatură și în funcții sînt titlurile ce ațâță recunoștința, iubirea sau desgustul și disprețul publicului. Multe lucruri și multe cuvinte sînt încă în lume ce Românii nu înțeleg: porneala limbei, și noima criticei sînt două din aceste lucruri încă neînțelese.

IX.

Ar fi de prisos a stărui în contra-dicția ce înfățișează sistemele limbistice cu firea limbei și a neamului; să ne mărginim a spune că, în ori-ce parte a României, autorii, de proză sau de versuri, citiți, iubiți sînt aceia cari au rămas mai aproape de noima națională; e de prisos a spune numele știute; dar să facem și partea Ardealului în aceste nume, între acești oameni. Deși sistemele radicale au luat naștere în Ardeal, totuși are și Ardealul feciori zdraveni, ce-și pot da mâna cu noi împotriva pedantismului. Am reprodus în cugetările aceste jumătate numai a articolului: *Puține arătări pentru latinirea limbei noastre*. Iată cum urmează d-l *uitiraB*, rară de nu singură excepție a Ardealului... „Vezi, în contra acestei clase de literați citase și d-l Țipar, la anul 1838, cunoscutele versurile:”

- „Dracul negru s'aū văzut
- „Puiu de rață potcovit
- „Ciocârlie cu rochie
- „Șoarece cu pălărie“.

1) nu vei spune.

„Așa, pentru noi carturarii de a doua, a treia și a patra clasă, nu ne sfiim întru groasa noastră neștiință, a grămădi pe această vergură frumoasă și blândă cu orice trențe și petice antice, mai nouă, moderne, mai în scurt de toată plasa, fără ca lenea să ne lase a ne deschide ochii a cerceta cu deamăruntul cu care costum ar sta mai bine fecioarei noastre în veacul al 19-lea, ce croială (formele) cere statura ei.

„Unii ne punem toată osteneala ca să scăpăm de sclavia slavonismelor. Ce facem însă? în loc să alungăm numai pe slavonismii care ne stau în capul mesei, precum zice D-l Eliad, ne apucăm și smulgem o grămadă de pene, cu trebuință, până lăsăm pasărea golană, pentru ca să o clănție toate celelalte. Ba nu o lăsăm, ci curând o acoperim cu toate petecele rămase din toga consulară a lui Cicerone, care dacă ar învia și ar vedea ce batjocură facem atât limbei sale celei mai aristocratice decât toate limbile pământului, cât și nevinovatei strănepoate, nu mă îndoesc că nu ne-ar bate cu vergele, iar un Horațiu ne-ar saluta cu un „imitatores servum pecus.“

„Nicăierea și nici odată comoditatea și lenea noastră a cărturarilor români nu se dă mai pe față decât când noi ne formăm dreptul absolut de a pune mâna pe toată limba latină și a o face de servitoare prea plecată la a noastră. Inșă nici este mijloc mai sigur de a ne vădi în ochii străinilor sărăcia limbei noastre, decât când lenevindu-ne a-i aduna toată avuția ei la un loc din toate țările locuite de Români, răpim fără sfială de acolo, de unde aflăm mai îndemână.

„Nu încapе îndoială, noi sîntem și am fost siliți a împrumuta o parte oare-care de termene dela limba latină, nu avem însă dreptul de a

„lua mai mult decât numai pe cât ne lipsiră până
„acum cutare idei, pentru care nu găsim nici
„decum cuvinte în limba românească, cu atât mai
„puțin ne este ertat a trage dunga peste 1700 ani,
„a nu ști schimbările prin care a trecut limba
„noastră, a nu respecta presintele ei, auzul, eufo-
„nia, mai în scurt legile gramatice și estetice care
„s'au învăscut în limbă.

„Eu neg că limba noastră ar fi săracă ; limba
„nu ne e mai săracă decât altele însoțitoare ; sin-
„tem însă noi înșine săraci de dânsa, o mai și
„sărăcim cu capriciul nostru.“

D. *ușiraB*, deneagă sărăcia limbei, în acest articol ce ne a câștigat inima, și deschide toate orizoanele întunecate de gramaticile a feluri de autori și de sisteme. D-lui, în acest articol, care numai în înfățișarea sa streină de ortografie ¹⁾ ne aduce aminte de Ardeal, deneagă dreptul de a despoia limba latină ; iar noi cari mărturisim că făptuitorii feluritelor gramatice sunt toți absoluți, ba încă și filosofi absoluți, noi denegăm că vre-o dată România va putea urma pe căile criticate de D-l *ușiraB*, pe căile alese de unanimitatea concetățenilor săi. Avem convincția dureroasă că Ardealul pe mult timp încă nu este merit a prinde loc în mica literatură românească, de nu va părăsi sistemele cu care o înădușă acum pedantismul latin.

X.

În istoria limbei franceze doi oameni ar putea să ne slujească Românilor de povățuire și de com-

1) intenționat Russo n'a reprodus citatul cu ortografia *Foii p. minte*.

parație vie a luptei între neo-galimatio-latini, și cei ce cred că nici istoria neamului, nici radicalismul, nici judecata dreaptă nu ne poate îndemna a strămuta temelia limbei ce s'a născut cu neamul. Argumente latinești nu dovedesc nimica în contra rezonului românesc. *Exponere, Expositio, Expositionis* nu dovedesc, că Românii cari au *spunere* sînt datori a zice *spusăciune* mai bine decât *expozifie*, sau expoziție decât expoziciune; dovedesc numai o eufonie ce este mai presus decât urechile gramaticale, o eufonie aplicată de cel întâiu Moldo-român, la cuvinte luate din limbi străine, eufonie sfințită prin scrieri ce au un veac de trai; trebuie a fi un ce mai pre sus decât regulele, în acel instinct de *fie*, decât logica ablativului sau a altui mod.

Acești doi oameni vestiți prin cercările lor, unul cu idei, cu foc, inimă și talent, al doilea cu judecată dreaptă numai și conștiința naturei limbei, sînt *Ronsard* și *Malherbe*; nici unul nici altul nu a iscodit sisteme, nici unul nu a creat gramatici, dar amîndoi au întrebuițat materia ce aveau sub mîna după ideea ce i se împingea: publicul și posteritatea au mers, nu după teorii fantastice, deși sprijinite de talent, dar au mers după acela care răspunde la conștiința întregului neam.

Românii încă nu au luat bine seama ce au vrut să zică, când au vestit și descoperit, că Ardealul în veacul trecut a restaurat limba; propăvăduirea aceasta nevoiește o respicare și o talmăcire. Cine zice restaurat nu zice creat; restaurat se înțelege a se întocmi un lucru ce a fost, sau a se întoarce la principiile nemuritoare. Care oare erau principiile nemuritoare ale Românilor amenințate de peire, care au trezit pe Ardeleni? Era limba românească ce din zi în zi grecismul și sla-

vonismul o înfășurau în prejitoarea morței ; grecismul și slavonismul mâncau limba cronicarilor, limba română pretutindeni, limba iubită a lui Klein, a lui Șincai și a lui Petru Maior. Dacă Ardealul urmă a fi *moderatorul* neologismului nou, cum a început cu veacul, dacă combătea aplecările către străinism ori din cotro veneau fără a introduce alt străinism și încă un străinism radical, Ardealul merită de a fi capul limbei, areopagul literaturii ; dacă Ardealul ar fi avut viață și mișcare în lume va putea încă să impuie și o limbă. Gândim însă că limba acolo își are temelia, unde a trăit mai slobod neamul, unde limba a prins rădăcini în legi, în instituții, în istorie, în monumentele scrise, în mișcarea zilnică, în suflarea obștească, în obiceiurile sale, și a ajuns a produce măcar comedioare¹. Să îndreptăm dar

¹ Aluziune la următoarea notă din *Foaia p. minte* :

„Noi încă reproducem aici acei din articuluți din *România Literară* ca unu ce cuviosu din care se cunoaște de nou cu ce ușurătate se tradéză de către unii oameni înșiruiți de acelea ale limbei noastre asupra căroră filologiei altor națiuni nu s'ar îndoi întru nimic a ține sfătuiri și conferențe serioase și mature (articolele acelea ridiculizau terminațiile — *ciune* și — *ă*) ; ar fi prea departe de a tracta proprietățile limbei ca și unu sugetu de comedioară ori farsă dela Sadagura, ori din mahalalele lașilor, numai și numai pentru ca să ne facem răs de vreo doi trei literați români, cari își consfințiră toată viața lor națiunii și limbei, fără interes, fără folos în parte, afară numai dacă asemenea bajocuri, ca acestea reproduse, nu le vom lua de o răsplată cuvenită unui Eliade, Laurian. ș. a.” (1855. Aprilie 27, pag. 90).

propovăduirea, și să spunem adevărul ce 'l avem toți în minte, că principatele au scăpat România. Când restaurația începù, adică reacția în contra ră-tăcirilor străine, nemuritorii ardeleni ce deschid restaurația, aveau ochii nu la turma necăjită de Sași, de Unguri și de Sârbi, dar la cei Români de la poalele Carpaților ce stau în picioare cu steagul și sabia României în mână ; acei Români cari au tăcut tradiția românească revandicată de veacul al 18-lea, și au prelungit-o până în zilele noastre, dând vreme și Ardelenilor a se trezi, a se cunoaște și a da sprijinul lor frățesc. Propovăduirea restau-rației acestea a ademenit multă tinerime a crede că România începe cu gramaticile, de care s'a vor-bit fără a se pătrunde de istorie cu mai multă ferbințeală decât cumpănă ; elevi ce cunosc numai slova școalei încearcă a îndemna pe Români a uita limba cea de 1700 ani. Un jurnal cu titlul frumos în no. 22 publică sub cuvânt de limbă un panegiric a sistemelor limbistice ; jurnalul acesta e prea dedat cu politica, ca să se poată serios ocupa de speculații filosofice și limbistice ; dar putem spune cititorilor *Patriei* că cine zice sistemă zice *presu-punere* nu *temeiu* ; toate sistemele își așează o idee bună sau rea de la care pornesc, dar nu sunt ade-văruri necontestate. Nu denumirea de *reacționari* poate mârni pe Români, dar greșelile ce împetri-țează acel panegiric. Una, greșeală este, că începe neamul cu școalele Ardealului, și nu cu școala limbei hrisoavelor, limba publică ; cu școala lim-bei cânticilor populare, limba inimei neamului ; cu școala limbei traducătorilor cărților bisericesti, limba credinței ; cu școala limbei cronicarilor, limba istoriei, care școale își dau mâna din veac în veac, până la școala ardelenescă de astăzi, ce nu sea-mănă nici cu una și nu se leagă în nimic cu

tradițiile scrise și orale. Al doilea, greșeala este de a propovădui că limbile *se reformează*, când din potrivă limbile se formează zi pe zi. A treia pată este acrimonia către „nenorociții hrăniți cu literaturi streine, ce nu sînt nici buni streini, nici buni Români.” Cunoaștem însă o epocă, unde mai că Românii găsiseră forma cea bună a limbei, o epocă în care inteligența pretutindeni era deșteaptă, în care din toate părțile și într'o unire de glas, de spor și de țel, acel al *naționalității*, se da la lumină numeroase jurnale și publicații, în care au eșit la iveală colecții istorice ca *Letopisișile*, s'au adunat *Cîntecile populare* etc. etc. Această epocă a fost pe la 1840; și acei ce erau în capul acestei mișcări intelectuale erau tocmai de *acei Români rătăciți, de străini*, precum îi califică neofitul din *Patria!* În literatura adevărată nu se zice: scrieți ca să învățăm și noi cum se scrie; dar fiecare scrie, și critica alege. Ar fi fost mare nenorocire pentru România să se fi înădușit toate inimile în cărțile latinești; ar fi crezut toți Românii că România începe cu școalele din Blaj, cum zice tânărul neofit, și în loc de o înmulțire de idei, de o deșteptare a duhului, am avea o ochire mărginită, un duh micșorat și o înmulțire de pedanți. Dela cine a învățat a scrie Dante? Nici Rabelais, nici Malherbe, nici Pascal nu au cerut muștrii (modele), dar ei aveau talent și... judecată.

Ar trebui istoria critică a limbei dela formarea neamului român, spre a putea reduce la drepte proporții propovăduirea de restaurație ardelenască. Pe adevărarea școalelor moderne și a neofiților iuți, de și nu iscusii, Românii nu pot pune temeiul. Cine mai mult decât Românii sînt plecați a slăvi oamenii lor, ce se îndeletnicesc cu lucruri ale obștiei? Care neam altul slăvește, fără alegere și cri-

tică, ori-ce nume de ai săi ce plutește în istorie, în literatură sau în funcții civile și religioase? Dacă de pildă în trăitorii de astăzi sînt oameni vrednici, de talent, de inimă și de judecată, cari cu dreptul sînt prețuiți, câți alții trăiesc numai din fala Romînului, iar nu din meritele lor? Dacă sînt oameni cu ochii deschiși și înaintați peste orizontul mic al unei gramatici și al unei școli, câți alții trăiesc de prietenia măgulitoare a unor mici pedanți redactori de jurnale, redactori și discipoli umiliți, ce fac din o sistemă o dogmă, și din propagatorii dogmei niște fetiși literați și politici? În umilința lor, ei amenință cu urgia focului reacționar pe necredincioși; critica se chiamă batjocură, și cer conferințe mature despre limbă; nu pot luă aminte că lumea e sătulă de conferințe și că decadența limbilor, a artelor, a început când s'au ridicat sisteme, grameriani și retori, ce au stîrnit și iscodit pedantismurile felurite, de a rătăcit cugetul și judecata dreaptă a neamurilor. Dacă sistemele sînt rele, și consecințele ridicole, trebuie oare neamul orbește să le urmeze, pentru că doi trei sau o mie de oameni și-au jertfit viața lor a produce acele sisteme? Căinăm oamenii, îi prețuim pentru gândul bun, și credem, că cu cât sînt mai de inimă Romîni, cu atîta mai mult se vor pune la muncă de isnoavă; *errare humanum est*.

Critica nu are vreme a respicã mărimea restaurației din veacul trecut, dar poate în treacăt înregistra faptele și datele tradiției românești. Găsim într'un jurnal aducerea aminte a adunării de la Blaj, ziua cea mare de 15 Maiu 1848, serbată de pribegii din principate la Paris la 15 Maiu 1851, în care serbare se închinau cu entusiasm înaintea fraților ardeleni, cari nu au primit decorații rusești

și ziceau¹⁾. „Ardealul este matca României; în munții
„săi trebuie să punem altarele patriei noastre. Mai
„mult de ori care, Ardelenii sînt atașați la pămân-
„tul lor; ei cu anevoie peregrinează: iubesc ca
„oasele lor să se odihnească în pămîntul părinților
„lor, și aceasta le dă o mare virtute de rezistență;
„ei când se ridicară și eșiră din cuiburile lor, tre-
„cură munții și formară geminile principatelor. Să
„nu ne îndoim, și la noi în principate sentimen-
„tul național este în adîncul inimilor, tot așa de
„înrădăcinat ca în Ardeal. Ideea unității române,
„înainte de a fi propovăduită de scriitorii români
„ai acestui veac de deșteptare, a fost în inima că-
„pitanilor și a Domnilor viteji și în neobosita
„muncă și străduință a țaranului. Din începutul
„deosebirei și al despărțirii în provincii, Românii
„noștri căutară tot de odată de a le lăți și întinde
„spre râpile Dunării către Mare de o parte, și de
„alta, de a nu se deslipi și a se înstrăina de cuibu-
„rile, de locurile lor de întîia ocupare. Așa mișca-
„rea literară veni târziu în urma atâtor străduinți
„eroice făcute în Țara Românească și Moldova pen-
„tru necurmarea tradițiunilor istorice. Așa înainte
„de părintele Petru în Ardeal, Logofătul Miron în
„Moldova privește pe Românii toți de la o laltă
„ca o singură familie; și mai înainte de ei Mihai
„Vodă viteazul voește să unească pe Români în-
„tr'un singur stat; mai înainte de Mihai chiar
„Petru Rareș, bastard al Marelui Ștefan, reclamă
„moșia părintească în Ardeal. Și de ne-am afundă
„mai înainte în istorie spre a căta sentimentele de
„frăție română, am vedea că Ioanițiu cerea de la
„Papa coroană pentru el și urmașii lui, întemeiat

1) Vezi: *Junimea Romana*, No. 2. Paris, Iunie 1851
(nota lui Russo).

„numai pe titlul de Român. Intr'un cuvânt cu cât vom desluși mai bine șirul faptelor românești de la început, cu atâta mai tare ne vom încredința că ai noștri s'au luptat pentru ideia unității mai înainte chiar de a fi singura idee fecundă, și adevărat sublimă în literatură”.

Ostașii mari ai Moldovei și ai Țării Românești încearcă unitatea politică prin putere, poporul prin sunetul buciului ce răsbate peste codri și peste dealuri; cronicarii, stâlpii literaturii, ațâță unitatea morală, prin aducerea aminte a legăturii limbii și a sângelui, și unii domni prin școale înflorite deschise tot neamului. Unitatea și tradiția în Ardeal se desvelesc prin durerea lui Șincai, a lui Klein, a lui Petru Maior; încotro și când își întorc Românii ochii și gândul lor, dau de principate, centrul vieții neamului. În zadar ar vrea frații ardeleni să respingă influența veche și nouă a principatelor. Existența politică a țărilor, cât de mică este sau a fost, era și este un punct strălucitor; și inimile Românilor nu puteau fi aiurea; de aceea după aspirațiile politice a venit influența ideilor și a civilizației. Veacul al 18-lea, fiind un timp de decadentă pentru principate, Marii Ardeleni ce știau Moldova și Valahia mai bine de cât Banatul și Ardealul opun străinismului, ivit sub forma grecească, scrierile lor scrise cu pana picată a cronicarilor și a traducătorilor. Astăzi când principatele trăesc în șirul ideilor franceze, astăzi când limba umblă șovăind între multe sisteme, astăzi când forma veche a stilului este uitată și rătăcită fără întoarcere, iar forma nouă română încă scriitorii nu au nemerit-o, totuși școala ardeleană nu are putere de a trăi nici de tradițiile restaurației, nici de viața ei însăși. Sub sistemele latine prin care schimbă limba nu poate mistui stitlul franțuzit al principatelor; deosebirea

este că Bucureștenii puțin, leșenii mai mult își adapă inspirația la vițele vie ale neamului, caută a-și ascunde străinismul măcar sub cuvinte române sau învechite în românie, pe când Ardelenii, săraci ca și țărani de stilul limbei, cearcă a-și ascunde sărăcia cu mitologia și cuvinte latinisate. Mulți Ronsard avem, dar Malherbii întârzie a sosi. Știm că gândul a fost bun, știm în București, în Iași și în Blaj că oamenii ce au pornit pe calea latinirii au fost și sînt pătrunși de mizeria neamului nostru, de viitorul ce ne este păstrat; știm că din ei mulți ar muri și mulți au suferit pentru mărirea și mărturisirea României, știm încă și vedem că ori când scriitorii vor a pătrunde la inima, la auzul și la văzul Românului, uită sistemele. Răul este că pe lângă dascălii noutăților cari au cumpănă în aplicația sistemelor, vin ucenicii cari își pun silința și fala nesocotită și neștiutoare a întrece pe dascăli. De la gândul restauratorilor de a întemeia gramatica română am venit la gramatica latină, de la gândul de a stărpi cuvintele de extracție străină am ajuns a schimba tot glosarul. Exagerațiile școalelor combatem, nu școalele, nu munca, nu îmbunătățirea. Sînt o seamă de oameni cari se sprijină pe scriitorii vechi spre a zidi temelii sistemelor esclusive; dar dacă de pildă este carte în *iune*, sînt alte cărți tot de o vechime, ce sună alminterea; nici una nici altele nu dovedesc nimic, de nu că limbile au reguli și excepții, că nimic în lume nu este nou, și s'au aflat visuri și cercări limbistice românești și în veacul al 17-lea. Și noi am vrea să clădim o sistemă de limbă, dar de unde să pornim? De la Traian Impăratul cum zice *Patria* în No. 26, de mai sus, sau de la Croniciari? Care-i limba neamului român? Limba lui

Ciceron și a lui Traian, sau limba soldaților lui Traian?...

Până ce *Patria* va deslega publicului român această chestie, socotim că sistemele nu au temelie pentru că rezultatele nu sînt în armonie cu neamul; și rămânem în încrederea că limba română e o limbă deosebită acum și a fost osebită pururea de limba latină, că cuvintele ei s'au format și se formează după regulile încă necunoscute, ce își au logica în istoria noastră.

XI

Incercările noastre de a ne convinge de temerurile sănătoase ce ar fi ademenit pe Români a părăsi limba strămoșească, am rămas nehotărâți dacă aceste provin din prea mare știință, sau numai din fantezia novatorilor, după școalele de unde es, bucureștene sau ardelene. În mai multe rânduri, vorbind de sistemele limbistice, am zis *radicale* sau *radicalism*; sîntem datori a ne îndrepta zicerea și a respinge și acest temei, pentru că cuvântul radical al D-lor stă în contradicție cu istoria neamului, cu tradiția românească și cu scrierile restauratorilor; unii din radicaliști, raționaliști, și ce vor mai fi, au pornit fără să ne spue de unde pornesc; alții pornesc de la o limbă latină depravată, ce o socot limba lui Ciceron; după aceștia, coloniștii romani au urmat de la descălecatul întâiu a vorbi și a scrie latinește, și numai cu vremea, cu megieșia și amestecarea bulgaro-slavonă s'au șters dintre ei limba și literile latine. Din nenorocire, pentru acești utopiști istoria lumii și un monument viu, mare de opt milioane de suflete, le stau dinpotrivă. Istoria mărturisește că în lumea romană, pe lângă limba oficială latină, trăiau cot

la cot și *dialecte compuse de latineasca cea obștească ce nu a perit nici odată în Italia*, zice Petru Maior. Aceste dialecte duse de soldații romani răsplătiți cu pământuri în țările biruite, s'au întrulocat cu limbile acelor țări biruite și au produs modernele limbi, zise neo-latine. Cu decadența romană, limba latină oficială pică și ea; dialectele provinciale intră la rând și se ridic la grad de limbi; asemănarea limbelor română, franceză, spaniolă și italiană nu vine de la limba latină, dar de la cea latinească a soldaților. Cu cât cercă cineva analogiile, suind șirul veacurilor, cu atâta asemănarea între limbile surori e mai mare în construcție, în cuvinte și în idei. Pe când limba latină este uitată ca limbă vie, și rămâne numai o legătură a cancelariilor, a învățaților și limba bisericeii, limbele nouă se încercă a scrie și a crește. Greutatea întâmplărilor istorice, tendințele religioase ne siliră pe noi românii a trăi în înrâurirea slavonă, ca înriurire preponderantă; în lipsă de dovezi vechi sîntem datori a crede că limba românească scrisă a început cu literile cirilice, despărțită cum era de arta civilizației neamurilor latine, care neamuri luaseră literile latinești nu ca o moștenire a limbii lui Ciceron numai, dar ca un avut al civilizației italiene din străvechime, civilizația aceea ce a respins litera grecească.

Multă vreme dialect popular numai, restrâns în întrebuințarea casnică și în relațiile private, dialectul putea să piară, de pierere ființa politică a neamului; dar micile privilegii feudale ale Maramureșului și a Făgărașului, neobicinuința pe atunci a crâiilor de a amesteca neamurile și a constitui omogenitatea țărilor, și mai ales întemeierea domniilor române a Valahiei și a Moldovei, întăresc dialectul. Cu privilegii mici, cu ridicarea politică

a principatelor, dialectul se ridică și se impune dregătorilor, începe a se scri prin acturile publice și se preface în limbă. Cum ne-a părăsit limba latină oficială cu stingerea Romanilor, asemenea și limba slavonă ne lasă cu înființarea staturilor române. Un eveniment religios, reformarea, ce desparte omenirea de astăzi, veni când România era în cumpănă de a se topi în oceanul slavon, și gonî limba slavonicească de tot din lumea română, și începe adevărata și singura tradiție a limbei române.

XII

Depărtarea Românilor de apus de unde eră origina lor, îi aruncase nu numai în catolicismul răsăritean, dar și în slavonism, slavoneasca fiind limba politică, oficială și religioasă a Dunărei. Cercările lui Racoți de a trage pe Români la dogmele lui Calvin, într'o țintire politicească, îl îndeamnă a porunci tălmăcirea cărților bisericesti din slavonește, și a întemeia slujba bisericei în limba română pentru a-și câștigă numeroasa poporație română din Ardeal și din comitaturile ungurești și a nu o lăsa nici catolicismului răsăritean, nici catolicismului roman, care după cum este ștut, nu îngăduie serbarea leturghiei în altă limbă decât în limba latinească. Unul din cele mai vechi titluri a limbei românești este :

„Psaltirea ce se zice : cântarea a fericitului Prooc și Impărat David, cu cântările lui Moisi, și cu summa și rânduiala la toți psalomii, izvodită cu mare socotință din izvor jidovesc pre limba rumânească, cu agiutoriuul lui Dumnezeu și cu îndemnarea și porunca, denpreună cu toată cheltuiala a măriei sale Gheorghie Racoți, Craiul Ardealului i proce '). Tipăritus'au întru a măriei

„sale tipografic dentăi nouă, în Ardeal, în cetatea Belgradului 2).“

Și mai departe :

„Cinstitul și luminatul semn al Măriei sale Craiul Ardealului, și al Domnului părților Țării Ungurești, și a Șpanului Secuesc, oștește i proce : 1. Corinth 3). *În soborul creștinilor mai voesc a grăi cu înțeles, 5 cuvinte, învățând pe alții, decât zece mii de cuvinte în limbi streine* .

Cuvintele acestea ce seamănă a fi critica sistemelor limbistice de astăzi a Românilor, sînt o lovire fățișă în contra bisericii latine. Predoslovia către Măria Sa Craiul Ardealului e 4) un curs de istorie a schimbărilor politico-religioase a vremii, și o dovadă că limba scrisă a început cu tălmăcirile acestea. Pretutindeni unde se află suflare românească, limba slavonă părăsește altarele și oficialitatea ; revoluția se face într'o clipeală și fără contestație, pentru că eră în inima neamului de a viețui din puterile toate ale lui, pentru că eră în natura dreptei judecăți a Românilor, și pentru că întemeiă și mai tare duhul neatârării neamului și împrăștiă antipatiile de seminție, amorțite acum de mult, cu legături politice și religioase. Dar tălmăcirile poruncite de Racoți cu scop politic atîta îndată luare-aminte a staturilor române ; luând din reformă ceea ce eră după înțelesul și folosul neamului, limba vie în serbarea bisericii, bisericile din țara românească și din Moldova mai cu seamă, din Moldova unde clerul avea mare nume de în-

1) etc. 2) 1651 ; 3) în text „A. Koriz“ ; 4) în text : „Predoslavia către Măria Sa Craiul Ardealului a lni Coriz este...“ ; Russo a luat pe (1, Corinth.) ca numele unui personaj care ar fi scris precuvântarea cărții.

vătătură și de evlavie, spun la acele tălmăciri alte tălmăciri, compun Cazanii și evangheliile comentate anti-calviniste, și păstrează neștirnită credința religioasă a principatelor ce era puterea lor, întărind prin influența lor și credința îndoită a Românilor de peste Carpați.

Inercarea de propagandă politico-religioasă a Craiului Ardealului avu de urmare pentru Români a da naștere unității române în toată întregimea ei, a întări naționalitatea principatelor cu inaugurarea desăvârșită a limbei, și desbinarea iar desăvârșită a credinței ce putea să le atârne de Ungaria sau de Polonia, primejdia noastră de atunci.

Precum tot din epoca reformei religioase pornește și întemeierea unor limbi apusene ca limbile franceză și germană, asemenea și la noi tradiția limbei pornește dela lupta lui Racoți și reacția principatelor în contra propovăduirii calviniste.

După titlurile istorice a neamului, ce nu le recuză nimeni, după analele pozitive ale limbei, în zadar am mai cercă vre-un temei școalelor moderne, care toate înlătură și pomenirea chiar a tradiției, ca oamenii cei noi ce și tăgăduiesc părinții, neștiitoare toate aceste școli că analele noastre răspund la epoca cea mare europeană zisă *renașterea*, adică epoca în care popoarele de toate vițele și-au găsit forma desăvârșită în limbi, în naturi, în poziția politică, și au plecat pe calea cea largă a științelor și a civilizației.

Am zis că școalele *limbistice* au cuibul lor în București și în Ardeal. Acele din București care au luat de organ *Patria*, sînt școale de fantazie ce umblă după teorii artistice, croind o limbă dramatică, de nu română, pe formele școalei ultra romantice franceze dela 1830, școală cu părul lung, cu antitesa în cap și în picioare, cu manta pe umăr,

cu chitara aninată de gât și cu spada în mână, școli de geniu necunoscut în ingrata Românie, școli ce nu au nevoie de a ține seamă de istorie, și chiamă tradiția o *coterie*. Adevărat că scrierile ce es din aceste școli sînt netrebnice pentru mulțime; adevărat că propășirea ideilor se întinde la numărul fericiților ce le pot înțelege; adevărat că aceste școli au de scop a învăța și a convinge pe cei învățați și convingși numai. Curioasă coterie este tradiția, de o pot înțelege și mulțimea și învățatul și școalele bucureștene.

Seama Ardealului în istoria nouă a limbei e mai grea. Ardealul ce are tradiția calvinistă, Ardealul care în veacul trecut s'a luptat cu acea tradiție în contra năduhului strein, purcede și el însă din radicalism, și radicalism latin. Multă știință, multă erudiție e în Ardeal; prin urmare logica istorică nu a putut fi neștiută și neînțeleasă ca în alte școli.

XIII

Această contradicție vederată a tradiției cu fapta învățaților ce leapăd tradiția ascunzând'o sub pretext, de baștină latină, ne-a adus a cercetă dacă nu cumva vr'o idee mai departe nu stă ascunsă în sistemele latinești ce înfloresc în Ardeal cu cuvânt de românie? Ardealul nu este ca principatele o întregime de credință și școalele latine, școala dela Blaj e școala Românilor uniți. Nu doară că credem că căpiteniile ar putea vr'odată falsifică dreapta jndecată a Românilor în cât, ca Sf. Petru, să se lepede de românie, dar ideea religioasă fiind o putere asupra popoarelor, am văzut cu oare-care îngrijire și îndoială latinirea neobosită și sistematică ce vine din aceste școale, cu atât mai mult că catolicismul roman este foarte îndrăzneț la prozelitism. Pentru Români țărani primejdie nu încap;

de și toleranța religioasă a fost un act pururea cunoscut, în faptă de nu în drept, de guvernele țărilor, unitatea credinții nu s'a clătit, și este de adevărat că nu se va clăti vr'odată; dar propovăduirea catolicismului ce se face, ajutată de latinirea limbei, ar tăia în două unitatea morală ce leagă deosebitele familii românești, acea unitate care ne-a mângâiat veacuri și a făcut puterea sufletului nostru. Statormicia principatelor în patimile istorice a produs roadele dorite; mântuirea a sosit astăzi! dar osebiți de vițele vii ale neamului prin hotare politice, Ardelenii de vor aluneca pe calea propagandei se osândesc a pieri, slăbind tot odată mijloacele neamului de a se ridica la poziția la care îl cheamă astăzi prefacerile politice ale lumii. Zile de frăție ca ale Blajului, din 15 Maiu 1848, se ridică rare ori în istoria unui popor împărțit în credința sa. Spue căpeteniile uniților și a neuniților cu câtă muncă sufletească au putut pe trei zile impune tăcere pismelor religioase?

Biografia latinitorilor, începând dela Petru Maior și dela restauratori, ar putea să ne pue pe urmele unei propagande de care nu credem să fie bucu-roși Românii, și ne va moderă în iutele prefaceri limbistice întemeiate pe limba latină.

Pentru a scăpa România de panslavismul ce o cotopea, în minutul unde venea panslavismului, pe norii Nordului, ajutorul înarmat, înavuțit și năvălitor al Muscalilor, se ridică limba scrisă ce isgonia slavonismul și din biserică; acea limbă, scoasă din aplecările întregului neam, în ziua primejdiei, întărită de cronicari, s'a luptat până astăzi și a făcut singură unitatea și tradiția românească. De potopul slavonismului ne-a scăpat *reformu*; de Calvin ne-a scăpat conștiința Românului, care a luat limba fără a-și da credința; de potopul latinirei, ce și cine va scăpa România?

Partea doua

I.

Simțul firesc al Românului seamănă a fi amenințat de întreagă stângere. Sisteme se ridic în contra sistemelor, școalele se ridic una asupra alteia, și se întreb în furia polemicei stârnită de câteva luni: Cine a dat naștere *Jargonului*?... Tu... eu?... Bucureștii sau Blajul, sau Jargonul nu ar fi oare limba reacționarilor, aristocraților, slavonilor și rusolatrilor Moldoveni, cari după concluziile neconcluzând a D-lui B...¹⁾ au slăbiciunea *absurdă* și *retrogradă* de a crede și a propăvădui, că instrumentul cu care s'ar putea cânta românește este bun, dar că meșterii nu sînt vrednici. Noi care credem că glasul a opt milioane de suflete are mare putere în cumpăna logicei, și putere mai mare decât logica sistemelor ce se întemeiază pe gramatice străine și pe uri politice fără ființă astăzi, noi care credem că glasul acestor opt milioane de suflete este mult mai mult decât o *coterie*, cuvânt mai mult artistic și glumeț decât drept, aruncat de D-l B... cu *desinvoltura* știută a limbajului bucureștean, ne-am încredințat după pătrunzătoare cercetare a lexicanelor, că *coterie* însemnează societăți mici, (românește: adunări), sau prietenii literare și altele, sau școale sistematice, ce se încerc a trăi afară din viața obștei, și a se deosebi de traiul tuturor, bunăoară *cuacării* și pedanții.

Cât de frumoase sînt sistemele și rodirile lor, sînt Români nătângi, convinși că o limbă, fie ea turcită, greacă, franțuzită și slavonită, când, vorbește de neam și s'a născut cu el, când spune de

1) Vezi *Patria* No. 30. (Nota lui Russo).

trecutul, de patrie, și în fiecare cuvânt sta o tradiție istorică, o durere, o fală sau o simțire, e o limbă neperitoare, și cu anevoie de a stârpi. Propovăduirea calvinistă a produs vietatea României; ea, precum s'a zis, a scăpat neamul de oficialitatea slavonismului în stat și în biserică, care oficialitate, ne mână în adevăr a nu mai fi nație și reduce limba la un *patoa* desmoștenit precum e cel *patoa* românesc de pe șesurile Tisei. Dar propovăduirea calvinistă și reacția românească în contra ne aduce forma desăvârșită, forma concretă a neamului nostru. Pentru a talmăci ideia noastră mai cu pătrundere, am zice că România a eșit înarmată de toate puterile viețuitoare din revoluția religioasă, ca Minerva din fruntea lui Jupiter, ne scăpând din vedere că neamul nostru este rodul lumii romane și lumii barbare pe malul Dunărei, cum Francezii, Italienii, Spaniolii, sînt rodirile în alte proporții a civilizației vechi și a sălbăticiimei; moderna ură politică a Muscalilor, de care poate frații de peste munți ca mai depărtați nu erau și nu sînt pătrunși ca noi, ne-a aruncat în italianism, în franțuzism și în alte *isme*, ce nu erau și nu sînt românism. Inșă primejdiile politice, în cât privește robirea sufletului român, au trecut, adevăratul românism trebuie a-și ridica capul.

Deosebitele școale despărțitoare lumii române se unesc în socotința lor despre puțină știință a limbei Slovenilor, și prin Slovenii aceștia ne măgulim a crede că se înțelege reacționarii moldoveni ai „României literare“. Ce vor să zică școalele cu cuvântul de știință a limbei, nu se prea pricepe, căci țesătura, legătura părților unei frase, singularul și pluralul sînt astăzi științi ale copiilor și nu se cere nici barbă nici ani pentru a lor învățatură. Pu-

rechiatul unei virgule, lipsa unei vocale, greșul unei perioade sînt lucruri serioase, mărturisim și vrednicesc refutații și nopți de neodihnă a capetelor învățate, dar să fie îndurare și iertare, când cititorul va putea culege ideia prin greșelile limbei. Nu corectura scrisului face cărțile bune... în deosebi pentru limba română, unde să căutăm regulele ei? În școale?... Dar școalele se deosibesc toate prin sistema de țesătură și de ortografie, și toate pornesc de la analogii străine, unele italiene, altele latinești, altele franțuzești. În cărțile bisericești, în cronicari, în pildele lui Șincai, lui Clein, lui Maior, a pușinilor cărturari în urma acestor, în poeți ca Cârlova și Scavinski?... Dar școalele ca să fie logice, trebuie să respingă și pe unii și pe alții, că ei sînt barbari, și nu sînt Români, după Blaj sau după București ¹⁾.

Dacă cărțile și manuscrisurile cele mai vechi nu ne dau altă limbă de cît aceea ce umblăm a lepădă astăzi, putem oare să presupunem regulele, rădăcinile, terminațiile și schimositurile combinate și complicate ce ne impun școalele, și putem crede ca cuvînt de Evanghelie, că lașul, Blajul sau Bucureștii au găsit România prăpădită?

Nu. — Cărțile cele dintăiu erau izbucnirea duhului neamului, ce își găsise întregimea lui după frământarea nevoită a veacurilor, era revoluția învingătoare a ideii României, ce se mișcă în sfârșit în veacul al XV, și vin la lumină în veacul al XVI cu limba, cu aplecările, cu civilizația, și presimțirea de tărie a ei. Până a nu luci la soare, naționalitățile mocnesc veacuri, și odată răsar cu toate

1) Barbarus ego sum quia non intelligor illis (nota lui Russo).

armele lor, credința religioasă, credința politică, civilizație și limbă.

Ideia României, născând în veacul al XVI, se prefăce în revoluție politică și pornește regulat analele naționalității prin tipărire de cărți; dar temelia acelei revoluții este tradiția orală.

Tradiția orală a neamului nostru cuprinsă în cântecelile vechi, zise astăzi Balade, ne dă tot românismul cărților bisericești și a Cronicarilor, iar nici cum românismul nou. Astă tradiție orală, neținută în seamă de școale, astă tradiție pe care este zidită naționalitatea română împrăștiată într'o minunată asemănare și unire pe toate laturile românești, e limba. Câtă osebire ar fi între provincialismurile moldo-ardealo-române, am avut și mai avem încă o limbă mai presus, o limbă cu care ne putem înțelege de la olaltă, Moldoveanul cu Tisanul, Ardeleanul cu Craioveanul.

Decât vom discuta și argumenta latinește despre sisteme negăioase, care ostenesc, — sîntem în încredere, — și pe dascăli și pe ucenici, ne închipuim mai bine că Românii nu știu nici latinește, nici franțuzește, nici italienește; și se mulțumesc a sporî înainte, în rod și în frumusețe, limba aceea care le-au făcut veacurile, pentru care i-aū hulit, necăjit, chinuit Ungurii și Slavonii.

Nici Racine, nici Pascal, nici Schiller, nici Omer, nici Dante, nu au făcut gramatici; unii din ei au scris până a nu fi gramatică în limbele lor, și scrierile lor au slujit de a face gramatici și fac podoaba neamurilor lor și a omenirii. Naționalitatea nu stă nici în gramatică, nici în rădăcini, nici în terminațiile unei limbi, dar în limba uzuală; Românii numai le-a fost dat a începe viața cu cărți ne potrivite și a slăbi naționalitatea cu sisteme și chestii înalte din gâlceviriile retorilor pică-

rei Grecilor și a Romanilor și din sfezile scolastice ale veacului din mijloc.

De unde a pornit împotrivirea biruitoare în contra calvinismului, de acolo trebuie să pornească și reacția mântuitoare în contra scolasticei latinești ce ne duce la apostasia naționalității. Uităm că latinismul și neo-latinismul au fost un steag politic, ce nu mai prinde loc acum ; între Români, Moldovenii ; și între Moldoveni colaboratorii „României literare“ sînt singurii ce nu au impus Românilor nici gramatici, nici altă scriere după iscodirile închipuirii lor ; singură Moldova, ca și în lupta nașterii, a sprijinit tradiția scrisă și tradiția orală. Este iertat dar Moldovei a cercetă titlurile necontestate vechi și a cumpăni temeiurile noi ; este iertat Moldovei care a pus mai multe pietre la zidirea veche a naționalității a se convinge dacă limbele noi fac cât limba veche, cât de frumoase și armonioase sînt ele, dacă substituția lor este putincioasă, de nevoe, și conformă cu țelul la care sînt chemate limbele de a fi un organ de înțelegere nu a unor oameni, dar a oamenilor, și a se încredința că *latinirea*, sau *franțuzirea* sau *italienirea* României vrednicește truzile ce am putea întruibui în cercetări și lucruri mai serioase.

II

Nici o pricină personală nu ne-a îndemnat a pune pe hârtie micile observații ce a tipărit „România literară“ sub nume de „cugetări“, nici nume, nici profesie de cărturar nu avem. În călătoriile silite, uneori primejdioase, între Români la 1848 am avut prilej a vedea și a ne dovedi nepotrivirea doctrinelor noi a limbei cu firea duhului, cu nevoile și cu obiceiurile neamului ; cum zicea D...

B. 4) pe câmpul libertății de la Blaj de silnica legătură a Ardealului cu țara Ungurească, că ungurii : puneau la cale de Români fără Români, am putea să zicem și noi că gramerianii au pus la cale limba fără a întrebă pe limbă. Un lucru necontestat că limbele se prefac, dar se prefac ele singure cu întrebuițarea zilnică, cu sporul ideilor și nevoile civilizației ; însă prefăcătura adusă de ani și de trebuință, măsurată pe noima aplecărilor și a năravurilor neamurilor e nesimțită la auz și la vedere. Tulburare în limbi cum a fost revoluția noastră, pică în baltă, dar nu pică până a nu aduce confuzie în idei, desfrânare în condei, cacofonie și stavilă în inspirație. Când revoluții de aceste năpăstuiesc neamurile, sau neamurile pier, sau oamenii de judecată vin din cotrova și se opun potopului stricător.

Priveala unei polemici aprige, ce a picat într-o înjosire de idei și de cuvinte neiertate, ne-a fost întrerupt șirul ideii noastre istorice. Să o urmărim de aici înainte după cum faptele și vederea Românilor ne-au arătat-o în câmpul Blajului, al Filaretului, pe șesurile Tisei și pe malurile Prutului.

Un lucru dovedește polemica, că toți Românii nu sunt poleiți și ciopliți ca Atenienii, dar că au mult din firea Beoțianilor ; mai dovedește polemica încă, că pedanții sunt iuți, și în deosebi că o seamă de învățați ai Ardealului apără limba născută din sisteme ca limba ardelenescă. Poate să fie ardelenescă, dar nu este românească, judecata dreaptă nu ne îndeamnă a scrie franțuzește și nici un moldovean nu a propovăduit aceasta ; Moldovenii zic că predicile politice de pe câmpul

1) Simeon Bărnuț.

Blajului dela 1848 s'au ținut într'o limbă necunoscută celor patru-zeci de mii de români adunați, și că acea adunare fără Iancu, fără Buteanu și fără alți feciori asemenea, ce nu vorbeau după gramaticile și lexicoanele Blajului, ar fi fost o mare mistificație. Facem chemare la mărturisirea celor ce au fost față, iar dacă mărturisirea ar putea lipsi, ne îndreptăm la gazetele din acea epocă și la protocolul adunării din Mai 1848. — Sîntem convinși că însuși învățații Ardealului sînt astăzi uimiți de rodurile și confuzia produsă; simțim aceasta la moderația temeurilor a criticilor din No. 21, 22 din „Foaia pentru minte”, unde cunosc ¹⁾ că sistemele au întrecut hotarul lucrurilor iertate. Nu vom ridica ce este greșit în apreciația d-lui G. C., despre autorii francezi și limba franceză vorbită în Paris, de și se pare ciudat că Iașul și Blajul să discute aceste obiecte, când e vorba de Românie; însă dacă în Franța există Academia, și Academia folositoare, aceasta vine pentru că în Franța nu sînt, nici au fost mii de sisteme și de școli, mii de gramatici, lexicoane și opere, după acele școale și sisteme felurite în consecuențe. Are Franța academie, pentru că Franța în vreme a înlăturat pedanții, pentru că gramatica s'a mărginit a da numai regule organizatoare a graiului unei limbi ce se vorbea și se vorbește, iar nu codul unei limbi închipuite. Nu este drept ce zice fratele G. C. de frații moldoveni, că nu pricep că limba se schimbă cu vremea. Moldovenii aũ pus schimbarea ca un axiom de cele ce nu au nevoie de demonstrare; ne pare rău de a-l îndreptă la No. din „România literară”; dar acum zicem că de se schimbă limbile, gramatica însă nu cri-

1) recunosc.

tica din N. 23. a. „F. p. m. 1)“ se ocupă mult de alterațiile și pronunțările provinciilor; și aicea ne pare rău de înțelesul criticului că provincialisme nu sînt limba; dar când oamenii din osebitele provincii ca cronicarii, Klein și cărțile bisericești și mai târziu Șincai s'aun talmăcit tot într'un fel, fără a pică în *hiere*, fără a mîncă *șapă* și fără a-și pierde *pșenea* etc., sîntem siliți a crede că este o limbă. Am crede chiar într'o gramatică, ce s'ar face pe documentele ce avem, dar nu pe documente ce ne închipuim că am avut. Gramatica ce se complicează, și pentru a vorbi mai drept, care pornește de la filologie, nu dă extrasul limbei vii, ci produce teorii ingenioase cîte odată, dar totdeauna împocișătoare realității. — Românii au dat prea mare însușire filologiei, sau mai bine cuvântologiei, care e o știință de anticar, și au ridicat'o pînă ce au făcut dinŃea temelie unei limbi; dar nici academia franceză, nici gramaticile franțuzești nu pornesc de la filologie. Lexiconul a înscris cuvintele vechi sau nouă ori de ce baștină, introduse de practică, de amestecarea dialecturilor provinciale și străine, de inspirațiile și talentul scriitorilor. Gramerianii pornind de la realitate au cules și statornicit regule organice a țesăturii, singura misie și datorie a gramaticii. Când practica leapădă un cuvânt, academia se mulțumește a însemnă noima și etimologia lui și a spune: cuvânt vechi ce nu se mai întrebuințează; când practica a făcut un cuvânt, sau a împrumutat unul, academia îl înregistrează iarăși cu noima și etimologia sa. Polemica însă, cît nu va ajunge în necuviință, nu poate fi nefolositoare și ne-a deștepta într'o zi calea adevărată,

1) Foaei p. minte,

precum frații ardeleni cărora le cunoaștem multa știință latinească, sunt greșiți în apreciația lor despre autorii și limba franceză, asemenea le este greșită propunerea despre D. Eliad, ca cap de școală în Moldova.

Moldova e o țară rece, unde entuziasmul fie politic, fie literar, nu prinde în clipă; nici teoriile italiene și romantice a vestitului revoluționar, nici sistemele ardeleni nu au prins rădăcină. Acei din rarii și respectabilii Moldoveni ce s'au încercat în nevinovate *forme*, au avut puțini imitatori, rămânându-le lauda numai, că au dat semnul mișcării intelectuale, și dându-și laudă mai mare încă, nu cu sisteme gramaticale, dar cu cercetări istorice, cu cercări de poezie și alte asemenea, ce au ațâțat publicațiile și scrierile moldovenești de pe la 1840.

Dar și apreciația criticului despre românismul principatelor e greșită; românismul până în veacul al XVI era numai în colț și straturile române se mișcau în rotirea slavonismului, care, am mai zis-o odată, era civilizația preponderantă. Slavonismul era Dunărei ce a fost apusului latinismul; Ardelenii ne având ființă legală, nu aveau nevoie de a se ținea de tradiția politică a vremii; dar dacă archiva oficială și biserica a fost slavonă la noi, să nu uităm că relațiile dregătorilor cu locuitorii au fost românești, că cărțile domnești către dregători erau românești, că transacțiile scrise și judecățile se făceau românește; și dacă în Ardeal este colecția de două sute diplome toate slavone, în Moldova avem sute de mii de zapise, cercetări, titluri de proprietate și hotarnice originale românești. Erau așa de Români, că toate hrisoavele sună: „Înainte noastră și a boerilor noștri moldovenești...” Tălmăcirile uricilor slobozite

odata cu acturile oficiale slavone, sînt încă dovezi a româniei și titluri a limbei.

Studiul istoriei nu este numai în cărți tipărite ; cartea vie a poporului, adică năravurile, obiceiurile publice și private, portul, muzica și limba ne va da poate soluția ce o căutăm, soluție ce o simțim cu toții, învățați și neînvățați, și cari unii o vânează pe pămînturi streine ; nu îndelungat poate orbirea sistemelor să întunece mintea unui neam.

Este în obiceiul criticilor, ce simt pămîntul înfundându-se sub greutatea unor sisteme, a sări din un obiect în altul, și de a pune în cauză efectul. Așa și D. G. C. dela gramatică a sărit la frumusețile stilului, dela Blaj la Atena și la Roma ; și dela frumusețile stilului la clasicii lumii, dela clasicii lumii la cântecele populare... D. G. C. și toate școalele noastre trebuie să urmeze tocmai din contra... să pornească de la cântecele ce le hulește, ca să ajungă la clasici !... Prin câte fase și prefaceri au trecut toate limbile până la clasici !... Numai noi am avut pretenții de a ne face clasici până a nu începe, de aceia sîntem legați în felurite sisteme care au prefăcut toată România într'o arenă de pedanți. Fiecare fază în existența limbelor a avut o epocă de mărire, a produs o operă ce a determinat faza următoare ; dar propășirile nu au venit cu sistemele ; nu sistemele au înfiat pe *Ennius Rusticus* ; nu sistemele au înfiat pe *Horatius*. Clasicii se chiam clasici, pentrucă rezumă în ei cu talentul sau cu geniul, civilizația și calitățile veacului lor. Dar numai prin gramatică nu se fac clasici ; Vaugelas nu e numărat între clasicii francezi, și nu avem nădejde că România viitoare va putea pune în rîndul clasicilor grameriani de astăzi.

Sînt autori, cari au scris după toate regulile gramaticale și nu sînt clasici ; sînt alții plini de greșeli antigramaticale, dar sînt clasici, pentru ce?... Cea întâi nevoie a omului este a înțelege și a fi înțeles. Cât de clasic ar fi un om neînțeles, munca lui e netrebnică și cunoaștem multe opere asemenea în biata Românie.

Faceți-ne o gramatică a limbei după limba, nu ce ar trebui să avem, dar după limba ce avem, și lăsați-ne să începem dela început, lăsați-ne să ne rugăm lui Dumnezeu iar nu lui *Dominus Zeus*, care este un domn păgân ; lăsați-ne să lucrăm în voia sa limbușoara asta turcită, greacă, unгурită, slavonită și ce a mai fi, ce o înțelegem toți, și vom ajunge și noi din când în când a naște câte un clădicișor. Noi Moldovenii din potrivă simțim că mare avuție, inspirație și limbistică este în cântecele disprețuite¹⁾ în Ardeal, și cu ele și voia criticului vom urmă înainte cercetările retrospective. Și Omer a fost orb, și gramerianii de pe vremea lui l'au hulit de barbar și neclasic, cu părere de rău vedem pe Ardeleni mai mult de dați literei lucrurilor, decât duhului, multă erudiție moartă, dar nici cum spiritul filosofic a lucrurilor.

1) Aluzie la următoarele rînduri din articolul lui G. C. : „au de nu, vei se te mulțiemesci cu Baladele lui V. Alexandri, de care si la noi în Ardealu canta orbii pre la toate podurile si tergurile, si în Tiera romaneasca lautarii cigani. Ce clasici ! Paguba numai că i-au întrecutu Serbiei cu *Urasiu* si *Marcu Craleviciu*, care cu epopeele romane semana ca ou cu ou“.

III.

Gramatica, a zis oare cine, este un mijloc, iar nu un țel; la Români ambiția gramerianilor a prefăcut mijlocul în țel; cu pericolul de a stinge în noi închipuirea, slobozenia gândului, volnicia stilului, armonia, firea și folosurile scrișului, domnia gramerianii ne-a adus, într'un timp în care popoarele s'au scuturat de vrajbele școalelor, și la un neam mândru ca al nostru, în care conștiința sângelui a fost vie în cele mai grele vremi a istoriei sale, a concentra înțelepciunea neamului în *cuvîntologie*, alfa și omega științei și a râvnei Românilor de dincoace și de dincolo de Carpați. Primejdia înghițirii slavone, frica și visul rău al gramaticilor și politicianilor noștri, a trecut-o de mult Români, și a trecut-o până a nu fi pe lumea română gramaticii și politiciii. Cine ia pana în mână astăzi, nu gândește ce va scrie, ce carte de folos va da la lumină pentru inima, mintea și învățătura Românului, dar gândește pe ce mod va scrie, pe care logică gramaticală; pe logica italienească, pe logica ardelenească, pe fantasia franțuzească, sau pe alte logice nebotezate încă, ca foile Blajului, ca „Patria” din București, ca „Zimbrul” din Iași; nimeni nu scrie ca să-l poată înțelege frații și părinții săi... patrioții scriitori, gramerianii, ziditorii de temelie a limbilor¹⁾ nu văd gloata, *poporul iubit* pentru care se fălesc că *lucrează*, sau socot acea gloată deprinsă cu latinească, franțuzească și italienească; nici unul nu și aruncă ochii peste logică și nu se întreabă când și când: oare logica lungită, tot lungită și întinsă

1) Vezi No. 62. *Patria*, foaie politică literară și industrială. - București. (Nota lui Russo).

ca o ață, din deducție în deducție nu cumva duc drept la neputință și la groapa *absurdului*, dacă ne este iertat a întrebuiți acest cuvânt străin, tălmăcit românește prin cuvântul „neghiobie”. Logica este de a se opri la punctul unde un principiu se lovește cu alt principiu, și pentru noi este de a ne opri în analogiile stărnite la punctul unde limba noastră respinge limbele străine, la punctul unde aceste analogii vatămă nu numai armonia, dar ființa organică a limbei.

România știe acum de descoperirea manuscriptului *moldovenesc* din 1427 în biblioteca dela Ocsfort ¹⁾; acest manuscript dă dreptate „României literare” în privirele sale istorice asupra limbei scrise. Nu ne fălim de această descoperire ce ne întărește în apreciațiile noastre, pentru că adevărul isvoră pentru noi din însăși viața neamului; simțim că toate sistemele și-au trăit veacul și oamenii serioși, ca să prindă la putere, se întorc și se vor întoarce, ca uriașul din mitologie, la doctrina sănătoasă, adică la tradiția istorică, în picioare, tradiția care ne-a făcut și ținut Români, și care tradiție, ea numai ne va da putințele de a produce literatură însuflețită și trainică și ne va pune pe calea civilizației adevărat națională, de care ne depărtează năluciri.

De a greși prin mult patriotism este o greșală frumoasă; de a greși cu trudă, cu erudiție, încă nu este nefolos; din frământătura minților, din scăpăratul ideilor iese priceperea și adevărul; sistemele, judecate de însuși rodurile sale, sînt în cumpănă de a opri întinsele lor deducții; mulți scriitori se alătură de tradiție; și acești scriitori sînt cei bine primiți de cititori; este de prevăzut că în cu-

1) *Evangheliarul lui Rădu Orămbăticul*, scris nu la 1427, ci la 1574,

rând școalele și tradiția se vor uni într'un eclecticism, unde ne amână sporul ideilor, dezvoltarea civilizației, și de care ne leagă baștina noastră, căci Românul s'a născut prin eclecticismul politic ; gramatica se va reduce la misia sa, și scriitorii după învățătura, talentul și aplecările lor vor întrebuița, alege, lepădă și româneză cuvintele. De a face din limbă o chestie de naționalitate se înțelege ; dar de a înturnă și răsturnă o limbă împotriva trasului ei este altă chestie : chestie de pedanți, de neștiitori, de șarlatani sau de mișei, când nu este cumva o neguțatorie de sentimente patriotice. *De a vorbi de așezarea limbii pe niște baze mai solide, de baze cerute de regulile ce constituie o limbă*¹⁾, este o frazeologie strălucitoare pentru ochii slabi, îngâmfătoare pentru cel ce o scrie, deșartă pentru înțelepți. Când se naște o limbă în lume se naște cu organismul ei, se naște negreșit pe o bază solidă, pe baza alterațiilor sau a decompoziției altor limbi, pe condițiile viețuirii poporului ce o înfie, sau care se naște cu ea, precum Românii, pe condițiile climei, a vecinătății, și o mie de alte condiții ce alcătuiesc istoria. Nu doară să căinăm Românii, că surzi și muți, nemișcători și nesimțiți două mii de ani, nu au avut răbdare a aștepta zilele noastre pentru a li se face o limbă *solidă*. Dacă cititorii „României literare” știu muzica, ar putea asemăna cuvintele însemnate cu oare-care întorsătură : urlate²⁾, nepotrivite cu notele și acompaniamentul.

Până la zioa dorită a înfrățirii sistemelor, „Patria” eroică din București, *un corp ager, ce respiră ca*

1) Vezi : *Patria* No. 62 (nota lui Russo)

2) *Întorsătură* pentru aceia ce nu știu românește roulade (nota lui Russo).

un *torrent liber un aer de viață vegetală*, spânzurată cu *sfforțu pe vîrfurile* antitezei, ca o *pasăre pe bolta cerului*, va ¹⁾ urmă a sprijini sistemele, ba încă va mai naște vre-o sistemă ce se iscălește *i grec*: singură buche sistematică de care scăpase biata Românie. De ce rădăcină să fie acest *i grec* rușinos, ascuns în coada „Patriei” noastre ca alt *i grec* ce se ascunde în coada rândurilor de pe urmă a emigrației române de la 1848?... Nu este ardelesc, căci Ardealul, și când se îmbracă latinește tot vorbește românește. Moldo-Român?... dar Românul de mult s'a despărțit de Grec; nu ar fi oare acest *i grec* din acele neamuri înțelepte, care știu, zice D-l Voinescu, a pregăti în opt-sprezece feluri cartofele ²⁾, dar nici într'un fel a vorbi românește?... Crescături ibride ce stârpesc pământul român, de care s'a mai vorbit odată în Moldova ³⁾.

1) Tot *Patria* No. 62 (nota lui Russo).

2) Vezi *România literară* No. 37, Plimbare la băile din Pireni (nota lui Russo).

3) Vezi *Dacia lit.*, fața 412, 1840. Eși. (nota lui Russo). La pag. 412 se găsește a cincea pagină din articolul lui M. Kogălniceanu „D. A. Demidoff în Moldavia”. Intre altele se spune: „Ocrotit-a el (un anume boier) vr'odată pre vre-un Român carele sfiit nu'și va arătă în gura mare meritele, și nu va fi deprins a linguși patimile altora, cum fac șarlatanii ce vin în tot anul și ca lăcustele se lasă pe țările noastre? Și să nu gândească cineva că acești streini cari se arată atât de gata a lăudă ce este de ocărât, a sul până la cer ce este de scoborât până la iad, sînt în ceva podoaba patriei lor, și că dacă vin la noi, vin înzestrați de vre-o însușire bună.”

Paranteză: la 18 Iunie 1855. *Cugetările se văd*

IV

Roma crește, se întinde, se revarsă peste lumea întreagă prin soldații și coloniile ei; până în veacul al IV, în care năvălirile noroadelor se prefac în potopul omenesc ce a înecat puterea Romanilor, vorba în provinciile romane se împărțea în limba oficială a dregătoriilor și a școalelor, adică limba latină, și într'o limbă populară alcătuită după fiecare provincie de limba romană a soldaților și a coloniștilor și de dialectele ori de ce baștină a aborigenilor. Dacia mai mult, ca cea de pe urmă și mai mare colonie, s'a colonizat cu o mulțime de oameni și soldați din tot imperiul și mai ales de Italieni, de Spanioli și de Gali, în scopul politic de a încinge Europa și Italia de sânge credincios, unit cu patria mamă în tradiții, în religie, în interesele afinității; se înțelege lesne că nămolul de oameni așezați în Dacia, aduse în noua patrie dialectele mixte ce începuse a se întocmi la dânșii, și tot odată tradițiile, credințele și năravurile

iscălite; D-l i Grec la 17 Septembrie încă nu a văzut numele: nume care poate nu este al D-sale cu totul necunoscut. Datele dovedesc că D-l i Grec are nevoie de câteva luni pentru a *calambură* cu o grație un à propos, o înlesnire și o ușurare volteriană, ce îl chiem în literatura „Patriei“ din București la redacția coloanei de pe urmă, și dă pe față pământurile regești din Siebenburg. Se știe în istorie că locuitorii din pământurile acestea trăesc de *anticele*, adică de vechile bunătăți streine. Nu se va miră dar nimeni că D-l i Grec se cunoaște în antice; mirarea este cum a putut să'i ajungă D-sale numai trei luni pentru a tăcea reviuul „României literare.“ (paranteza e a lui Russo).

lor ; amestecarea lor năștea limba și naționalitatea română sau romană a noastră, în care elementul roman trebuia să domnească în proporție mare, dar fără a înlătura alte ramuri nevoite.

Greșeala noastră a fost, de când am intrat în desbaterile limbei, că am urmărit numai asemănările noastre cu limba latină și celelalte limbi neoromane, dar nu ne-am bătut capul cu neasemănările —și tocmai neasemănarea informează duhul— sau cum se zice astăzi geniul limbelor—și desparte o limbă de alta : Singurul Petru Maior a presimțit aceasta ¹⁾).

Dovadă că neamul nu vine din Roma de a dreptul nici din Italia numai, ci din provinciile europene ale imperiului : Italia, Galia, Spania, Grecia mare, stau cele multe obiceiuri păstrate azi de Români, care se găsesc unele numai în Galia, iar altele în Spania, și altele în Italia ; dovadă că limba nu este latină stau : țesătura și cuvintele cele numeroase care lipsesc în latina, dar se găsesc în limbele noastre, și tradițiile ideii naționale trăitoare la noi, ce își au perechea în unele din țările citate ; și în sfârșit numirea de haine, de lucruri, de sate și de locuri, care numiri deslușite de aproape ne-ar ajuta a descoperi pricina deosebirei Românilor în pronunțare, în floarele hainelor, și ne-ar aduce poate a specifica geograficește în care lature s'au așezat de pildă coloniștii veniți din Spania, sau cei veniți din Galia și Italia.

De la al IV veac lumea romană se sfarmă ; târgurile, coloniile, provinciile se despart : care se stăpânesc de sineși, care se cuprind de barbari ;

1) Vezi : „Precuvântarea și dialogul pentru începutul limbei română“ : lecsicon românesc-latinesc, unguresc-nemțesc, 1825, Budae (Nota lui Russo).

limba latină se retrage pe vârfurile societății, iar limbele și dialectele năvălitorilor se întoroc, se mistue, se topesc cu dialectele romane; dialectul italian rămâne mai roman, de și nu mai latin, ca unul ce din capul locului se alcătuia de mai puține părți eterogene, și ca tradiție vie a limbei obștești veche a Italiei; dialectul romano-galic se modifică cu limba gotico-arabică, și dialectul nostru, cel mai de pe urmă născut din toate elementele ce aveau rădăcină în Galia, în Spania, în Italia, în Grecia mare se combinează cu influența slavonă.

V

Intrebuințând porecla dată de d-l M. Kogălniceanu unor Colombi literari de astăzi, am zice cu temei că, Petru Maior osebit, toți novatorii din timpul nostru au fost și sunt Tătari în limbă și în istorie, când s'au silit a ne încredința că sîntem fiii Romanilor de pe malul Tibrului și ne-au îndatorit a vorbi latinește. Nici un purist neolog nu poate întuneca adevărul istoric, pentru că adevărul acesta este viața ce ne mișcă. Pe lângă izvorul istoric trebuie să mai ținem în seamă, că norodul alcătuit din coloniști și legionari, trezindu-se într-o țară cu păduri întinse, cu felurite zidiri ale naturii necunoscute lor, cu climă deosebită, cu vecini dușmani înarmați și streini de haine, de limbă, de năravuri, silit de a-și preface în totul viața înlesnicioasă a Italiei și a Galiei în viața aspră, muncitoare, au căpătat alte idei, aplecări și impulsii, și-au prăpădit accentul dulce; prin urmare dialectele felurite întrunindu-se, au mai sporit cu cuvinte noi. Ce fac neologii din cuvintele născute odată cu România... cuvinte ce nu sînt nici latine, nici grece, nici celtice, nici slavone?... ce vor face din

rădăcinele pelasge ca : *iorum, hora, miros*?... cu ce dreptate vor zvârli sau opri cuvântul *codru*, cuvânt nelatin, dar ce se găsește în limba franțuzească veche?... *glod*, în limba spaniolă¹⁾ și alte multe? Bucureștenii și poeții din Moldova zic astăzi : *parfum*... Ardelenii au osândit și pe Petru Maior de Slavon, și ne-au dat lexicioanele ce le știm.

Acestea sînt temeliile istorice ale limbei și ale neamului ; fapta logică nu poate fi alta, de cât o limbă compusă de mai multe elemente ; toate aceste elemente au conlucrat a o produce, prin urmare nici unul nu e strein, și slavonismul este o nevoie istorică pentru limba noastră, precum germanismul, arabismul au fost nevoile istorice ale celorlalte limbi nec-romane pentru a se întregi. Scoate din limba românească ramurile streine... unde e limba... unde e originalitatea ei?... Orice vom face, mirosul slavonesc are să rămăe; doar să ne hotărâm a adopta ex abrupto limba latină, sau alta în loc. Slavonismul e strigoiiul cu care ne sperie reformatorii, dar ni se pare că reformatorii nu au învățat rolul slavonismului în limba noastră ; Ardelenii și Bănățenii leapădă slavonismul, pentru că le-au fost urâți Sârbii ce le disputau dijmele bisericelor ; noi lepădăm slavonismul pentru că urâm astăzi pe Ruși... însă cu toate aceste uri, slavonismul nu ne va lepădă, și el zice ca Domnul Moldovei : „Dacă voi nu mă vreți pe mine, eu vă vreau pe voi²⁾“ . Precum în rânduiala psihologică asemenea și în rânduiala materială a lumii și a faptelor istorice sînt principii ce se înponcișesc la întâia vedere,

1) Origina cuvintelor e dată greșit.

2) În C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*.

dar aceasta este orbirea duhurilor mici și a vedurilor scurte, ce nu văd mai departe decât la gardul lor, și își uimesc mintea și priceperea a citi un lucru sau o chestie numai pe o parte.

După socotința mea, rolul adevăraților învățați ce se vor îndeletnici cu filologia, va fi să se mărginească în definiția rânduelilor limbei, statornicia sintaxei și a ortografiei; iar alcătuirea, întrebuințarea, iscodirea sau depărtarea cuvintelor trebuie să rămâne proprietatea urechii, a bunei judecăți a scriitorilor. Codul limbii nu poate fi mai aspru de codul politicesc. Cuvântul fie slav, fie turc, fie latin, ce se va români, are drept de împământare și numai obșteasca frământare și nevoia poate să-i dea indigenatul, iar nu autoritatea fabricanților de sisteme. Oare elementul fundamental german al limbei engleze je necinstit, de și limba englezescă coprinde multe cuvinte franceze, italiene, latine?

Oamenii serioși ce privesc literatura ca complementul naționalității, sînt datori să se opue puhoiului de sisteme *cuvântașe* și a combata tendința literaturii cu cuvinte verzi și stacajii, ca frunzele copacilor când le-a bătut bruma toamna, în loc de idei bune... Ideea bună aduce cuvântul... Deșertăciunea subt cuvinte sturlubaticice ce nu se leagă unul cu altul¹⁾ e cangrena noastră... Le faux goût est toujours le faux goût.

Întâi și întâi, până a nu ne aruncă în bolboacele etimologiei și a purismului, făcut-am deamăruntul catagrafia bogăției sau a sărăciei limbii? și al doilea, câți ne-am îndeletnicit cu chestii gramaticale și *cuvintale* avut-am deplinile științi cerute de asemenea obiect...? Să nu rușinăm fudulia nimănuia,

1) în text. „una cu alta“.

dar sub chip de învățați multă neștiință se ascunde, mulți au asvârlit în sistemele lor cuvinte osândite streine care ar putea dovedi o baștină mult mai română decât baștina osânditorilor.

Când Românii vor întrlocă o societate serioasă spre așezarea și desbaterea chestiilor limbii, când vor pune pe izvod tot ce au, când societatea aceea va încheea jurnal de toate cuvintele primite, indigenate, lepădate, înnoite sau învechite din țările unde se vorbește românește când se va așeză sintaxa și ortografia nu după placul fieșet-căruia, dar după duhul istoriei și a originelor neamului, atunci literatura își va lua sborul și va fi expresia neamului. Inșă, ce va fi și mai de folos încă până atunci, ar fi să vie în ciuda pedanților un soi de Pascal, Racine să scrie în limba românească, fie acea limbă *pură* sau pe slavonie în *ții*, în *io*, în *în*, în *iune*, o carte de inimă și de duh român... In acea zi pedanții se vor șterge ca umbrele, că nimic nu omoară pedantismul, ca o carte frumoasă, simplă, de gust și de idei.

Reacțiunea în contra apucăturii literaturii de astăzi, trebuie să vie; judecata și gustul¹⁾, se vor iscă în ziua aceea în care vom înțelege că literatura este pâinea zilnică a unui neam. Ințr'acea zi se va ridică furtuna împrăștietoare a pedantismului; puține scrieri vor scăpă; acele scrieri sînt ale oamenilor cari s'au oprit pe marginea prăpastiei inovatorilor, fără însă să se îmbrace cu totul cu mantaua limbei populare, tocmai ca oamenii ce

1) Pe marginea ms., în dreptul acestor rînduri, stau scrise cu creionul de mîna lui Russo următoarele: „dire que c'est l'éloge des Moldaves de ne pas donner dans ces billevesées“.

innot între două ape...¹⁾ Unii, deși numai tălmăcitori ai ideilor și ai scrierilor streine, și-au pus în cale silința a le traduce într'o limbă limpede și înțeleasă, în care sistemele noi își arată urechile când și când ca o pată neagră pe o pânză albă. Sînt însă cîteva scrieri cari dovedesc o presimțire de misia literaturii, și se deosebesc de operele pedanților prin o mișcare slobodă, o aducere aminte de obiceiurile limbei, și prin urmare au o acție morală pe cititori²⁾, dar sînt rari... Totdeauna literaturii seamănă cu o mozaică ale căreia pietricele nepotrivite în flori și mărime, nu sînt unite cu ipsos, toate literaturile cunoscute s'ar putea scula și zice: „Pagina aceasta-i a mea; ideea aceasta schimosită și desfrumusețată o cunosc; fraza cutare ie furată din operele lui Lamartine, lui Dumas, lui Hugo, lui Byron, fila atîta, rîndul al 5-lea sau al 6-lea“.

Departea de a împedica studiul antichității și mai ales cea latină, noi am îndemnat din tot sufletul, căci acel studiu e baza dreptului nostru istoric. Însă de la studiul literar, la aplicația lui la starea noastră este o prăpastie de șeptesprezece veacuri... Sînt mulți oameni dintre Români cari știu latinește și chiar numai latinește; asta nu-i de ajuns. Pe lângă latinească mai trebuie tactul care întorloacă trecutul cu ceasul de față, ca să le tălmăcească și să înțeleagă duhul lucrurilor și frământarea lumii. Învățații noștri latini s'au uitat în lumea nouă prin ochiana lumii vechi. Răvărșirea popoarelor noi au prefăcut pămîntul, hris-

1) Pe margine: „objecter Schiller et qui n'écrivent pas en populaire – qu'est-ce que le populaire?“

2) Moralizează pe cititori.

tianismul a prefăcut civilizația; rămâne numai a despică în interesurile și civilizația de azi, înrăurirea vechimei și măritișul ideilor, interesurilor: popoarelor noi cu tradițiile și viața veche.

Deci pentru românie Tacit, Ovid, Virgil, sunt Ciceronii ce ne vor talmăci viața romană și ne vor introduce în viața română... din ei să luăm ce este dreapta clironomie a noastră, ca să o adăogim la avutul nostru; iar restul nu-i al nostru, ie un legațum al omenirei întregi, un muzău unde toți intrăm fără a putea lua nimic.

VI¹⁾

Cer ertare de descrierea aceasta lungă, cer ertare pentru nevoia în care m'am aflat de a spune de trei și patru ori tot acele lucruri și acele idei, și câte odată într'un *limbagiu* ce'l hulesc. Așa de nenorocită este plecarea literaturii române și așa de întunecată mintea noastră, că aceste principii elementare ce sînt în alte țări o faptă vederată de care nu se mai vorbește, ca și de mișcarea pământului, seamănă a fi pentru noi lucruri din ceea lume; aiurea ar fi pedanterie să zici că limba, literatura și poezia sînt trei cuvinte identice a uneia și singure formule... naționalitatea. Pentru noi, înecați în pedantism, este o noutate îndrăzneală de a le rosti, vrednică de hula învățaților și legislatorilor Parnasului. După pilda lui Galileu, ce strigă din închisoare unde'l pusese pedanții vremei de pe atunci: „pururea se mișcă”, voi strigă din Moldova ca să se audă peste Molna, peste Milcov, peste Carpați: limbile Domnilor I., I., P.²⁾

1) XIII în *România Literară*.

2) I. Eliad Rădulescu, Laurian, Pumnul.

și altora nu sînt limbă românească, și literatura de astăzi nu-i literatură românească.

O mare mahnire simt; neologismul nesocotit așa ne-a învălătucit în cît nu mai putem zice cele mai simple lucruri și mai obicinuite fără amestecare de vorbe streine; deprinderea noastră de limbi și lexicoane streine ne-au tăiat la rădăcină cuvintele și idiotismul adevăratei limbii noastre, înscît ne este mult mai ușor de a scri și vorbi franțuzo-românește, decît sadea românește; ne mirăm cînd un cuvânt român sau o locuție pămînteană pică din condeiul nostru. Cuvintele sunt țarușile, idiotismul este marca, iar stilul este naționalitatea unei limbi. Mărturisesc neputința mea, de și am cercat a arăta rana noastră, rămîind cu nădejde că Pascalii, Volterii, Corneli, Racinii, ¹⁾ români viitori vor găsi și limba și stilul român, care le-am prăpădit.

VII ²⁾

Am zis că studiul înțelept al vechimei este de neapărată nevoie și mai zic odată. Două influențe a societății antice sub chip de doi oameni deosebiți ce se chiamă Virgilie și Ovid sînt temelia caracteristică a aplecărilor Românilor; de și prefăcuți de veacuri după duhul noului popor român, acești doi oameni înrăuresc poezia, obiceiurile, legislatura și viața curată plugărească a neamului nostru. Științele, artele, religiile precum și limbile au ieșit din sânul noroadelor; în urmă au sosit poezii, învățații, ce nu sunt alta de cît culegătorii, păzitorii și lățăitorii iscoadelor ³⁾ obștești... Așa păstorii au des-

1) în text „Rassinii“.

2) XIV în *Rom. Lit.*

3) izvoadelor ?

coperit rîndul stelelor și a vremilor ; așa pescarii au început plutăria, așa babele s'au îndeletnicit cu burienele de leac ; așa limba noastră făcută de popor s'a păstrat de el... Odată cu risipirea Romei se stinge civilizația în colonii ; legioanele se ridică, învățații care-s fricoși ca și alți oameni, de și filosofi, părăsiră Dacia, și rămâne numai poporul cel mic din sînge roman, împrumutat din Italia, Gallia și Spania, cu o limbă felurită ca și sângele lui. Părăsirea Daciei de Romani dădă noul popor pradă vîrvării ¹⁾ ; de la al treilea până la al unspre-zecilea veac în care se mai liniștesc năvălirile popoarelor și răsăritul Europei își ia o așezare mai statornică, neamul român se mistue, sau de abea se zărește în istorie cînd și cînd. Inșă în loc de a pieri, nenorocirile politice slujesc a întări neamul. Ele dezvoltă în urmașii coloniilor o civilizație casnică ce nu-i nici civilizația Romei, nici vîrvăria Hunilor, și naște limba, năravurile, duhul și naționalitatea nouă română pe răsipurile agricole și religioase a societății vechi ; un element nou, împrumutat oamenilor din Azia ²⁾, adică păstoria, element prăpădit în Grecia și Italia după pravila nevoită a propășirii civilizației, se adaugă și se tipărește în aplecările civilizației nouă a Românilor. Aceste elemente se căsătoresc și produc o ființă nouă trecută prin botezul hristianizmului. O căutătură repede în obiceiurile, tradițiile și idiomul Românilor ne a întări ideea și de a [statornici adevăratele principii istorice. Istoria limbei noastre îi cuprinsă în perilips ³⁾ în războaiele nea-

1) barbariei.

2) ?

3) La Odobescu expresiunea este înlocuită cu *prescurtîi*. *Rev. (Rom. 1863, pag. 359)*.

murilor din țara Ungurească și din Ardeal în 1848 și 1849. Mai mult de cât noi care suntem interesați de-a dreptul în dezbaterea pricinii acestor singeroase întâmplări, învățații streini au cercat a se sui până la pricina pricinilor, însă unii oameni au presimțit adevărul, alții, mai ales Francezii, după obiceiul lor de a lega toată mișcarea omenirii de înrâurirea franceză, n'au văzut alta în câmpiile ungurești de cât o urmă a gîlceviriilor filosofice și revoluționare a Parisului. Nici o chestie de la 48—49 n'a fost mai încurcată, mai sucită și mai împleticită de jurnalismul și învățații francezi ca chestia naționalităților. Pe vremea aceea ieșise la iveală o geografie și o istorie¹⁾, în care toate limbile, toate poveștile se loveau în capete, fără ca Românii, Slavii și Maghiarii să-și poată cunoaște idioamele, năravurile, numele și țara.

Știința oficială ca și jurnalismul înecă fortuna noastră în fortuna apusului, tot după acea fală franceză nemărginită ce vede Franța în tot și peste tot.

Limbile, numele popoarelor răsăritului, dușmăniile ce le despărțeau, precum și istoria lor sunt necunoscute apusului. De aceea jurnaliștii, învățații și diplomații se rătăciră; iar un Român, un Maghiar și un Slav, care-și cunosc țările lor și inima neamurilor, vor găsi în ei însuși cauza acestor războaie; întinderea ideilor moderne ie mărginită pe țărmurile Dunărei în puține capete din treptele de mai sus; iar lupta a pornit din bordee. Două rînduri dintr'un cântec din Ardeal ne îndreaptă la izvorul întâmplărilor de la 48:

1) De la guerre des idiomes par *Mr. Bourgoing*, ancien ministre de France 1849. (nota lui Russo.)

Hora ¹⁾ bea și veseleşte
Țara plânge și plătește.

Războaiele neamurilor sunt cuprinse în aceste două rânduri. Nu am nevoie a face Românilor monografia cântecului acestuia; feciorii acelor ce cântau pe la 1782 „Hora bea și veseleşte“, ciobanii de la Abrud, plugari și feciori de popi, începură la 1848 războiul cu acest cântec. Cântice de asemenea fire se cânt de 15 veacuri pe malurile Tisei, a Dravei și a Dunărei și sînt principiul necunoscut al Apusului.

Toată ideea politică și socială a lui Coșut de a amestecă toate naționalitățile Ungariei în singura naționalitate maghiară pica înaintea îndărătniciei întemeiată pe poezie și pe obiceiuri a Românilor și a Slavilor. Coșut își sprijină sistemă ca toți făcătorii de sistemă pe o logică ce i se părea dreaptă și tot odată cu putere administrativă, cu tunuri și cu standaruri, adică spânzurătoare. La logica lui Coșut, Românii și Slavii opuneaă altă logică și ziceau: „dovedește-ne că limba ungurească e mai frumoasă de cît a noastră și om vorbi ungurește; dovedește-ne că copiii nu-s fiii părinților lor, și vom fi unguri; dovedește-ne că-i și mai cinstit a se chemă Ianoș în loc de Ion sau de Ivan, și ne vom chemă și noi Ianoș“.

VIII ²⁾

Așa dar fără a depărtă în totul înrăurirea apusului în întâmplările lumii noastre, începutul lor este în noi. Legătura politică și socială a Româ-

1) In *Rev. Rom.* „Horia“.

2) XV in *Rom. Lit.*

nilor, Slavonilor și Maghiarilor, a fost ura și dreptul istoric. Nimica nu poate talmăci puterea urei neamurilor, decât studiile năravurilor, idiomilor, tradițiilor și muzicei fie cărui neam; acest studiu coprinde toată istoria, originile popoarelor, psihologia, literatura; prefacerea ideilor dintr'un neam în altul și de la un neam la alt neam, întemeind și născând deosebirea naționalităților. Acel studiu în scurt se cuprinde în poezie, în muzică și în idiom; cu cât popoarele sunt mai departe de civilizație cu atâta obiceiurile, tradiția și poezia au mai multă putere. Neamul român încă e în faza tradițiilor. Să ne uităm la formele civilizației; întâi este familia ce se statornicește, al doilea familia ce se preface în neam, și al treilea neamul în popor; cu neamul se începe limba și poezia. În ziua când istoria se preface în hronică ¹⁾ poezia își întinde aripile și zboară, sau se preface în poezie literală ²⁾. Spre a găsi dar temeiurile limbilor, e de nevoie de a se întoarce înapoi și a lua limba în gura celor ce-au făcut-o, pentru că atunci este expresia neamului întreg, și literatorii supt pedeapsă de a se depărta cu totul de originile limbei, sunt siliți la un asemenea studiu. Să luăm de pildă un cântec vechi. Tradiția locului sau tradiția omenirii, trecut din neam în neam, cîntat spre ajutorința aducerii aminte, cântecul acela trece din veac în veac, încărcându-se în călătoria sa de fapte și de idei noi, păstrând însă o formă repede, strânsă, tot odată istorie și poveste căci limba obștească stă într'o cumpănă cu civilizația; poporul în toate treptele sale înfățișează o totime unde toate nevoile, interesurile și patimile

1) de sigur invers.

2) literară.

se scufundă. Încet cîte încet neamul se preface în popor sau nație; bogățiile particulare și demnitățile își fac loc; treptele se deosibesc mai tare; civilizația, în mersul ei progresiv, modifică limba și năravurile; istoria uită de unde a pornit, nu se mai amestecă cu tradițiile și cu năravurile spre talmăcirea faptelor și stă un minut la punctul acela unde viața tradițiilor se preface în viața istorică, și limba, năravurile și aplecările se întipăresc în sufletul unui neam. Tocmai la acel punct suntem astăzi: dacă vom călca sănătos și după logică vom avea limbă și literatură precum și originalitatea noastră; dacă din potrivă vom alerga după visurile pedanților vom rămâne în patosul unde ne găsim.

În învățătura năravurilor, muzicei și a poeziei, ne vom putea încredința de originile limbei noastre, de nașterea naționalității neamului român, de fireștele noastre aplecări și de luptele ce coloniile romane au petrecut pînă a se preface în sfârșit din Romani în Români de astăzi. Dacă această învățătură ne-a dovedi că elementul de baștină latin, elementele celtice și mai târziu mongoale și slave amestecându-se, au dat viață unui nou neam, apoi latinismul pur pică de la sine, și vom fi încredințați că literatura trebuie să se rezeme pe toate elementele care au intrat în limbă și în neam. Latini ne trebuie, cum am zis, ca o introducere în viața noastră.

A M I N T I R I

În România Literară 1855, pag. 159, 171, 435, 442, 506, 527 și 536. A se vedea și Al. Russo, pag. 65 76.

De ce oare cu cât ceasurile, zilele și anii se înmulțesc asupra lui, cu atâta mai mult omul se uită în urma sa, și din căutătură în căutătură se oprește cu plăcere la cele mai depărtate aduceri aminte, aducerile aminte a tinereții și a copilăriei. Nu-i soarele frumos și astăzi? păsărelele nu cântă aceleași cântece voioase sau jalnice? frunzele nu au același freamăt? pădurile nu înverzesc ca odinioară? florile nu au același miros, câmpiile dulcile privesc și astăzi așa cum erau? mișcarea vietăților alinată s-au? Nu; dar nici un soare nu lucește frumos, nici o floricică nu are dulce miros, nici un fluer pe coasta dealurilor nu răsbate, nimic în lumea de față nu are asemănare cu florile și cu soarele zilelor văzute prin aducerea aminte. Vântul ce băteă atunci, lacrimile ce se vărsaă, se uit; din zilele trecute au rămas în închipuire un soare Jeapurarea cu raza strălucitoare, și un miros ne-

șters. Are dreptate aducerea aminte: nimic nu poate fi pentru om mai frumos decât trecutul, căci trecutul e tinerețea și tinerețea este fericire!.. fericire de a crede în toată pasărea ce zboară, fericire de a crede în frumosul și în bunul, fericire de a nu se îndoii de cinste și de multe, fericire de a nu se gândi la nimic, de a nu ști ce este viața și ce neagră prăpastie este sufletul omului.. Când se întoarce gândul spre zilele tinereței, inima stă nehotărâtă ce va povesti de odată; bătaia ei dintâi simțită, îmbătătoarele șoapte, preumblarea încântătoare umăr de umăr printre florile ce nu se zăreafă în acele minute, dar care acum răsar și împodobesc suvenirul, voiniciile ce își făgăduia, patriotismul înflăcărat, visul măririlor căpătate prin osteneală, vrednicie și fapte mari, binefacerile ce se pregătea a revărsa pe lume ca un soare luminos și roditor? lucruri ce se schimbă toate încet încet în ceva cu totul dimpotrivă; la unii, bătaia lui Dumnezeu!... nici nălucirea visurilor acelora nu mai este!

Din multele dulci ochiri ale tinereței și ale copilăriei două s'au tipărit în inima mea, verzi și vioae, crescând iarăși, an cu an, ca mlădițele copacilor; primăvara mi le aduce, pe când dă frunza, pe când fluturii încep a se jucă, când trandafirii îmbobociți se deschid, când soarele încă desmeardă și nu arde, când de pe porumbei pică ninsoarea mirositoare. Una din ele, zâmbind în cerul trecutului, cine nu o știe?... cine nu a avut optsprezece ani, cine nu s'a uitat la lună și nu a vorbit cu stelele?... A doua aducere aminte ce iarăși, ca toate aducerile aminte, dulce lucește între flori și raze aurite, este un sat frumos, rășchirat între grădini și copaci pe o vale a codrilor Băcșului cu un păr mare în mijloc. De sînt mulți și

nu știu poate de codrii Bâcului, (căci de luuga vreme nu se mai vorbește în Moldova de ei !) și mai mulți vor fi cari nu știu ce însemnează părul din mijlocul satului. Codrii erau odată așezare de apărare ca plăeșia munților, salbă de smarand a Basarabiei, precum Basarabia era cuibul răscoarelor din țară, moșia acelor Novaci, de răul cărora ordiile tătărăști nu se puteau înturna în Buggeag cu prada din Țara Leșească, și cuibul voinicilor din cântecile vechi. Codrenii erau mândri și nu purtau numele nănașilor lor. Cântecul zice :

S'a aflat la Movilău,
De Codreanul cela rău l...

Părul din mijlocul satului era odinioară : când divanul unde sfătuiă satul, când locul unde poposea voinicelul străin până a nuși găsi gazdă, când locul jocurilor băeților, când spitalul unde zăceaú bolnavii nevindecați, părăsiți în sărăcia lor de toți și de neamuri ! Balada lui Donciu spune :

Sub cel *păr* mare din sat,
Zace Donciu într'un pat ;
Și de mult zace, măi frate ;
Nouă ani și jumătate,
Și nouă zile de vară,
Și nouă de primăvară ;
Pe de-o parte carnea-i cade,
Pe de-o parte vermi îl roade.
Neamurile l'au uitat,
Toată lumea l'au lăsat !
Numai soră-sa Stăncuța,
Numai soră-sa drăguța,
Nici l'a uitat, nici lăsat,
Nouă ani că l'a cătat.
Pernele că i-a mutat,

Când la umbră, când la soare,
 Când la cap, când la picioare,
 Când la dalbe brățișoare.

De ce vorbesc de părul satului? Vântul primăverii a bătut; peste dealuri, peste văi, peste ani, dorul leagănului mă ajunge; spre codru mi se întorc ochii, și zăresc umbra părului copilăriei mele, care își întinde ramurile ca niște brațe și își scutură florile pe inima mea ca o ploaie răcoasă. Părul, cu locul bătut din prejur de vitele satului lui ce singure astăzi mai țin Divan; curtea boerească, opcină strămoșească ce nu se mai află, albind pe ¹⁾ troscotul verde al ogrăzei mari, mari și întinsă; livada din dosul curței, biserica cu ținterimul pestriț de iarbă lungă, de sulfină aurită și de cruci negre; cumpăna fântanei dela poartă, aninată de răchita crengoasă; toate trec dinaintea mea, vii și în mișcare... Iată pădurea unde alungam merle, cireșul sălbatic unde mă băteam cu țărânașii; iată colo, colo în depărtare, în zarea luncei, pe deasupra pârleazului, țiganca cu dăsa-gii, o stafie uscată prietenă cu *mama pădurei*, ce vine să ia băieții, umbre ce mă fac să tresar și acum, deși îmi râd încet și cu iubire. Cât de dulci sînt amintirile bătăilor de inimă, cât de învăpăioase sărutările tinereții înflorite... însă nu desfătează inima, nu descânt durerile lumii, nu mângâie de înșelăciunile vieții ca dulcele soare al copilăriei, alinit prin depărtare, ca soarele ce se vede prin ceața subțire. Dar serile satului meu când luna se ridică asupra părului, și cumpăna fântanei se pareă un cocostârc cu pliscul întins... ce seri senine! În amurg se apropiaă cârdurile, aducând miroasele

1) De?

câmpurilor cu ele, turmele de oi sbierând cu cio-
banii fluerând ; focurile se aprindeau dinaintea ca-
selor ; fumul stuhului se împrăștiă în văzduh cu
mirosul teilor ce veniă de la pădure ; moșnegii
spuneau de Turci și de Tătari, de moșul Adam cu
barba până în brâu, ce ținea plăghiile pe genuchi,
de Ileana Cosinzana, de frații din lună, de lupte
și de năvăliri : vedeam în lună chip de om rănit,
culcat pe un pat frumos de scoarțe și de lăicere,
și sângele bolborosind îi pică alătura într'un ciu-
băr spart ; iar pe fratele ucigaș, osândit din porunca
lui Dumnezeu, până se va umplea ciubărul, a bea
sângele nevinovat ce nu încetează a curge de la
începutul lumii... Auziam picătura sângelui ; zăriam
frații amândoi, unul lungit, al doilea cu capul ple-
cat și cu părul sburlit. De atunci nu m'am uitat
la lună vreodată fără a-i vedeă. Bătrânii spuneau
de acestea, fetele și flăcăii vorbeau de Măriuca...
Măriuca ! șase-spre-zece ani, față de trandafir și de
spumă de lapte, ochi de mură, cămeșuică de omăt
cu alticioare subțiri ca o creastă de rândunică, și
inimă de lăcrămioară ; mult iubită, mult sărutată
de un nufăr frumos de pe iaz ; ea era drăguliță
tot satului !... dar nufării sînt înșelători ca unda
mirătoare în care se nasc ! Al nostru se duse la
moscălie cu făgăduială de întoarcere ; lăcrămioara
se vesteji... părinții o alungară... Un an, doi, trei
ani, de sub părul satului, Măriuca se uită la dru-
mul mare bătut de ochii ei ; drumul aducea numai
dorul ; într'o zi, Măriuca clătină din cap ca o frun-
zuliță vântuită, se culcă la piciorul părului, cu ochii
la drum, și adormi pentru tot-deauna !...

II

Pe lângă umbra Măriucăi, pe lângă vântul ce
bate prin păr, pe lângă chipurile trecutului ce se

învârtesc în ochi-mi și în inima mea, de-asupra satului aud ridicându-se un huet ; alte huete răspund și clocotesc pe dealuri și prin văi ; huete vesele de fete și flăcăi ce vin cu flori și cu cordele ; zi întâi-Mai a sosit în sat și bate la toate ușele, la bordeie, la case și la curte ; zioa Armin-dinei în care pelinului se dă cep !... De așa fi avut noroc să fiu și eu din cei învățați ce scriu în limbă frumoasă, de nu așa fi simțit în cutrieratul lumii că cea mai mare nevoie a omului este de a fi auzit când strigă, de a fi ascultat când cere, de a putea plânge când îl doare, de a vorbi, de a se mângâia și a-și aduce aminte în dulcea limbă a mamei, în dulcea limbă a poveștilor care au întipărit icoane dragălașe și poetice în inchipuirea copilăriei, așa fi putut spune că povestea din lună : e *tonnella Danaidelor*, tradițiune ovidică, augmentată de tradițiunea ebraică a rebelului fratricid, *Capitul al IV din Opera primă a celebrului Moze, reformatorul și legislatorul inspirat al Evreilor* ; v'ăși spune iarăși că serbarea zilei — întâi-Maiu — se leagă cu sărbătoarea unei zâne a câmpiilor latine, de pe vremea strămoșilor noștri Romani, și a stre-unchiului nostru, bunul Evandru, care Evandru era un fel de Papură Vodă latin ; v'ăși spune cum se jertfia pe altare în acea zi mieii fără pată, fruntea turmelor ! junce albe, mândria imașelor ! și cum se dăruia zăner colive de miere și de făină, de trei ori cernută, de grâu spălat ; dar nu sînt învățat și spun în limba ce am dobândit odată cu lumina, odată cu auzul, odată cu vederea soarelui, a cordrilor, a câmpiilor și a florilor. Câtă trudă, câtă vreme pune omul a învăța limba neamurilor streine ! dar acea streină nu'i vorbește de țară, nici de părinți, nici de frați ca brazil, nici de surorile ca florile, nici de primăvara cu verdeța ei și turmele

de oi cu ciobanii în capul turmelor, lăsându-se pe guri de raiu, nici de plugurile cu șase boi, nici de copilițe bălae și fete de împărați, cum vorbește limba ce o învață și o suge omul cu laptele vieței !

În acea zi dar, părul satului păziă numai el casele : câți flăcăi, câte fete mari și codane, toți și toate se împodobiau cu flori și cordeluțe, care la pălărie, care la codițe. Cu lilioci în mâini, cu garoafe pe cap, cu busuioc verde în sân, fetele și flăcăii păreau flori mișcătoare ; de cu seară fetele se la, flăcăii se pieptăneau ; iar în zori de zi, când se deschid lăcrămioarele, viorelele și toporașii se scutură de roua nopței, văile se umpleau de chiote ; codrii clocotiau de pocnete în frunze, de hohote, de cimpoae ; telingile răsunau în toate părțile de doine ; mese numeroase se întindeau pe sub copaci.

Curțile boierești locuite pe atunci iarna și vara, se gătiau, se prospiau, înălbiau la apropierea zilelor mari ca și casele sătești ; sărbătoarea se primea cu aceeași bucurie de boier și de țaran, fiind uniți în credință, în limbă și în obiceiuri : strigoii, stihiiile urzitoare de rele, naiba, năbădaica și urletul câinilor noaptea îi umpleau de spaimă deopotrivă pe amândoi. Pare că văd încă acea icoană a trecutului. Mare zgomot și zbuciumeală este prin curți ; țiganii până și bucătarul se fudulesc în cămăși curate, oamenii în mintane, cu mânecile suflecate, cu cordele la pălării fâlfâind în vânt, se păunesc prin ograda măturată ; rochiile roși și tulpanele galbene dela paști ale țiganilor se zăresc iarăși ; totu'i plin de mișcare ; toate fețele pline de veselie : jupâne-sele de la camară sunt părjol de ameteală, cucoana țipă ! După mult vâlmășag a nenumăratelor slugi, ameteite de alergătură, trăsurile cu caii împodobiți trag la scară : în una se suie cuconul și cucoana, în capră un arnăut cu ciubucul încălifat în mână

și cu pistoale la brâu ; în a doua, jupâneasa cu vutcile și dulcețile ; în alta sofragiul și țigănașul său nedespărțit, cu tacâmurile ; în alta stolnicul cu vinațele, cafeaua, pâinea și pelinul mai cu seamă, fără care nu este zi-întâi Maiu ! apoi vine bucătarul cu merindele, ș'apoi gloata din casă, slugile, femeile și *cuconașii*. De se întâmplă vecini, adunarea nu se mai numără ; drumul se acoperă de trăsuri și de călăreți ; strînsura, cu răcnete, chiote și împuşcături seamănă o nuntă de cele huiioase precum obicinuiam părinții noștri de toate treptele. călăreții, balcoanele cu feciorii boierești la obloane, brașovencile (de care ne-a scutit astăzi Dumnezeu pentru odihna ciolanelor noastre), căruțele și alaiul ajung într'o poiană mare și frumoasă, în mijlocul codrului, unde iarba-i netedă ca un covor, nu departe de un izvor rece în care steclesc fedeleșele. Mesele se întind : masa boierească, masa jupănesei și a feciorilor, masa oamenilor și masa țiganilor. Sub poalele codrului verde un foc uriaș, împrejurul focului muncesc bucătarii ; mieii întregi se întorc în țepe de lemn ; pîrpălacul umple pădurea de miros. Benchetul începe cu glume late ; pelinul curge prin pahare, după pelin vutca, fala gospodăriilor ! vutca ce se taie cu cuțitul ! vutca se schimbă cu vișinapul ; vinul și lăutarii întart boerii, paharele se umplu des, fesurile zbor în văzduh. Sînt manele dulci, sînt manele mîngăioase, sunt manele dureroase ce rup inimile ; bătrânii închin, tineretul bea în papucii cucoanelor și se sărută cu lăutarii, iar cucoanele cu ochii înecați în amor, cîntă versuri frumoase de se răsun codrii și se trezesc păunașii. Pe marginile poenii, arnăuții dau din puște și din pistoale, slugele huiese ca roii rătăciți, surugiii se îmbată. Porneala'i o amestecătură nespūsă : de-abia prin mijlocul nopții mai

încep iarăși a cânta privighetoarele speriate de huet și de glasul lăutarilor !

Am văzut multe zile-întâi de Mai de atunci la Iași și la țară, dar nu seamănă cu zi-întâi a mea ; în loc de veselie am simțit dor și amărăciune.

III.

Dar anii trec... vine vremea ca copilul cel vesel și slobod ca o căp iță să lase cîmpul cu flori, poveștile nesfârșite, cuibul și șezătorile satului, și să intre în viața chinurilor prin cartea de învățătură... Nu este Românul din acele neașuri fericite, ce au hrana minței la ușa părintească ; multe veacuri și-a primblat el cortul de pe șesuri pe dealuri, de pe dealuri pe alte dealuri căutându-și pământul strămoșesc... acum încă e pribeag pe lumea înțelepciunii, și trebuie în neagra străinătate să-și agonisească putere, pentru a mărturisi și sfinți Patria mult iubită, dar mult necăjită, patria asta ce se clatină, ca o luntre ușoară în toate părțile, și se întoarce când la apus, când la răsărit, când la miază-zi, când la miază-noapte, ca frunza vîrtejită de furtunile toamnei... departe trebuie să cîștige inimă și pâinea sufletească, ce susține în zilele nedreptăților și înfrumusețează zilele senine... căci plina sufletească și inima sînt un rod scump și rar a pământului român, bogat de roduri.... Într'o zi, copilul care-l chemăm cuconaș, și se va chema mai târziu, Neamț, Franțuz și mai în urmă bonjurist, copilul crescut în hazar, în bumbac și în toate dragostele mamei trece într'o caretă... caretă se mișcă... se tot mișcă... merge și tot merge peste nouă țări și nouă hotare... icoană tristă a vieții politice a bietelor țări... Dar lumea are sfir-

șit... careta s'a oprit... unde?... se trezește copilul între fețe ce nu a mai văzut, aude o limbă ce nu o știe!... Inimioara i se sfâșie... multe zile lungi gândul îi zboară acasă... dar casa... călătoria, oamenii și lucrurile noi se amestec în închipuirea sa, viața lui ia alt curs, trecutul se șterge... și de Român îi rămâne numai o scîntee în fundul inimii, o scîntee ascunsă, fugară, înădușită, neînțeleasă de bietul copil, acea scîntee ce se preface într'un ceas în focul mare și luminos al României!..

Ferice de aceia cari nu au părăsit pragul părintesc cât de mic cât de mare... ei nu au simțit durerea de a fi muți, durerea de a vedea cum se șterge întâi plânsul despărțirii, și apoi cântinel cântinel toate amintirile copilăriei lor... Ei nu au simțit durere și mai mare cum se duce și limba, de te înădușă cuvântul: țară, și nu-l poți spune decât pe limbă străină!.. Dar dorul, dorul, al doilea suflet ce a dat Dumnezeu Românului, pentru a răsplăti cu durere relele ce făptuește și are a făptui pe pământul românesc, dorul numai nu se șterge!.. Văzut-am în străinătate Românași uitați de numele lor și de limba leagănului lor, resărind la auzul unui sunet român, ca calul de soiu ce nechează la auzul trâmbiței! Gura e prinsă... dar ochii învie... trupul tremură... și inima se bate cu iuțeală: auzitu'i-am neștiitori de gândul lor șuerând doine, sorbind miroasele ce veneau pe aripele vântului despre țări, și uitându-se cu jeale în nopțile steleose la calea cea cerească pe care strămoșii urma [pe] împăratul cel mare, mare și luminat ca un soare... Fericiți aceia care nu au pierdut din ochi pragul casei... au crescut în sărutările soarelui, în toată volnicia câmpiilor înflorite, în desmerdările limbei și în toate bucuriile copilului. Sînt care arunc pietre asupra celor crescuți de străini și

între străini... Va veni și judecata aceea... și se va face parte dreaptă tuturor ; și se va ține în seamă celor ce au fost mucenici din pruncie, dacă au purtat departe numele de Român... dacă nu au iubit România ca nealții !... Și ochii lor s'au umplut de lacrimi, când au văzut zarea depărtată a țării... și inima lor a plâns, când după ani și iar ani, au cunoscut în sunetele de pe dealuri doinele jalnice ce șuieraă odinioară ; și sufletul lor s'a amărât de amărăciunea tuturor... și toți străinii nu le sînt plăcuți.

Bine și frumos este în străinătate, noroade îmbrăcate și voioase, școale și târguri mândre, podobe, măriri, steaguri și oaste fudulă, legi și judecători buni, viață și mișcare... dar Românii nu s'au rușinat de țara lor, și au iubit-o și în sărăcia și în goliciunea ei.

IV.

Pe când copiii aceștia din urmă se făceau mari, pe când universitățile Germaniei și școalele franceze trimeteau îndărăt copiii României, pe când școalele astăzi roditoare ale Bucureștilor și ale Iașului stau încă în proiecte în reglementurile organice, o epocă mare și luminoasă se ridicase, o epocă ce trezise omenirea prin huietul tunului : 1830, anul se se numește în istorie anul slavei. Cu o presimțire mai pre sus decât conștiința obștească de atunci, părinții moldoveni și români umplură lumea cea mare de copiii lor, spre a-i adăpa la izvoarele de învățătură, de care cea mai mare parte din ei, dar nu toți, fuseră lipsiți... Ne-am deprins a crede, noi generațiile de filosofi, de profesori, de învățați și de cărturari din acest timp, că pretutindene moșii și strămoșii noștri au fost neluminați de la

olaltă și neștiitori de nimica. Multă știință a fost odată semănată în ogorul românesc... multă carte, multă știință istorică, politică, financiară¹⁾ se ivește ici colea, dar plutind de abia în răsipile aduse de veacul al XVIII; multe și crude rane nevindecate încă astăzi a lăsat acest veac, dar din caosul grecesc, din descălicatul obiceiurilor răsăritului, o stea nu s'a putut mistui nici odată pe cer.... Steaua României:—Steaua lucitoare în inimile părinților noștri, steaua ce pareă că apune câte odată, dar care i-a îndreptat de-a pururea și fără greș la școalele și legăturile apusului. De la Costinești crescuți în Țara Leșească, și până la noi, tot drumurile apusului sînt bătute de pruncii români. De nu ar fi teamă de învățații noi, care ne învață astăzi că părinții noștri nu au fost Români, și ne îndeamnă a lepădă limba lor ca o limbă streină, pentruca nesămănând lor să fim Români, am îndrăzni a zice, că România de va peri vreodată, va peri de mîna Românilor: în potruva străinismului, România a stat, stă și va sta nestrămutată ca biserica lui Dumnezeu zidită pe stîncă. România este ca Dunărea cea lată, mare și adîncă, în care se cotropesc apele deosebite din a dreapta și din a stînga; cu cât mai multe pârâe, pe atîta și Dunărea crește; valurile străine s'au cotropit în românie, nici un val nu ni-au putut înecă... de multe ori un val amenințător de peire ni-a întărit, de multe ori un val ni-a împins spre o propășire.

Lucise dar pe lume 1830, an prevestit prin cutremurul popoarelor de la Pind până la Alpii italienești; lumea română, încă sfâșiată de pierderea Basarabiei, plîngând cruntele zile ale anului

1) în text „finanțială”;

1821, netămăduite de risipele războiului din 1828, sta nehotărâtă între instituțiile nouă, ce nu se înțelegeau încă, și viața moale, venită de o sută ani cu Domnii streini; viață prelungită câteva zile de Domnia lui Ioan Sturza.

Pe atuncea drumurile erau pline de călători de bună voință, cu nădejdele deschise, inimele aprinse, ce se întorceau după ani pe la casele părintești, cu limbe, haine, simțiri alte decât limba, haina și simțirile ce le așteptau.

V

Multe neamuri s'au schimbat în caracter, așa Englezii rād și joacă astăzi, pe când din contra voioșii Francezi de odinioară se fac serioși... În cetatea Țarigradului, tabără nouă a Francilor din care nu mai este nevoie să'i scoată

Măcelarul Turcilor,
Tăietorul Frâncilor ¹⁾

Englezii își pun turbanuri, fesuri peste coifuri, mătânii la gât, și huiesc de trezesc morții, vechii cruciați... Francezii stau sub arme și sub uniforme, nemișcați și liniștiți ca liniștea turcească. Prin vâlul cronicilor am împărți lesne România în două

1) Vezi cântecul „Badiului“, partea II, din *Balade* V. Alexandri (nota lui Russo). — La Alecsandri, ed. I-a (1852—3):

Tăietorul Frâncilor
Măcelarul Turcilor (pag. 90).

în ed. II-a (1866):

Baş-Agaoa Turcilor
Măcelarul Frâncilor (pag. 124).

A se vedea și nota 2 pe pagina următoare.

trăsături : România ce se întinde de la descălicăturile din urmă a țărilor, și România ce începe cu răsăritul luceafărului muscălesc în Petru cel mare și se încheie cu războiul din 1828. Oamenii din epoca dintâi, epoca cea mare, cea făloasă, seamănă a stă pe voinicie numai, călăreți îndrăzneți, jucând cai neinvățați luați fără de plată din câmpiile tătarești, ungurești și leșești, cuțitul în brâu, sabia, și sabie tăetoare, în mână : gata tot cu acea mână a scri o judecată și a respinge când Leahul, când Turcul, când Tătarul, Ungurul, când Cazacul. Boieria lor era o muncă, cinstele o nevoie; vieța o lungă trudă, ce se împărțeă între răsboaie și adunările țării... pe atuncea României nu aveau madame și cucoane, ci jupănesele ocârmuind vitejește casele și avuțiile, cum bărbații lor ocârmuiau vitejește țara :

Cică, mări, că de atunci
 Când vin cete de haiduci,
 Drumul lor nici că greșesc !
 Nici că, zău, mai nimeresc
 La perdeaua Șalgăii ¹⁾,
 Sus pe malul Dunării ! ²⁾.

1) în text „Șangăii“.

2) Vezi : V. Alexandri, *Balade*, partea I, fila 73 (nota lui Russo). — E interesant să relevăm acest pasaj din ediția II-a a colecțiunii lui Alexandri, publicată (1866) după moartea lui Russo (1859) :

Nici că zău mai nimeresc,
 La perdeaoa cu câini răi
 A Șalghii a vădanei
 De pe malul Dunărei (pag. 60).

A se vedea și : *Al. Russo*, pag. 104 - 112.

Era o rochie grea de catifea cusută de mână jupâneselor, odor scump ce trecea dela mame la fete și prefăcute într'o zi de evlavie în veștimente, se pot vedeă și astăzi pe la unele biserici, în toată bogăția cusutului și a isvodului bizantin ¹⁾). Umbrele lor sunt înalte, fețele sunt triste, gândind poate la nevrednicia urmașilor ; ochii lor țintiți pe câmpii și pe dealuri căutând vreun dușman de alungat sau un frate de închinat.

Aceștia sunt uriașii istoriei, și însuflătorii poveștilor ce se zic la capra podurilor și în adunările cârciumelor.

Epoca a doua este epoca căderii, dar și a slăbiciunii, în care oamenii sunt aproape de a uita că sunt români, și se prefac când în muscali, când în venetici ; epoca de ștreang, de foamete, de lăcuste, pe aripele cărora Dumnezeu are scrisă pedeapsa noroadelor, dar lăcuste mai puțin pustietoare de cât cămărașii, iedeclii, goștenarii, oierii, vâdrarii, fumărarii, zapcii, panțirii, ceaușii. În astă epocă înourată de colbul ce se ridica subt caii Bucagului, țipetele auzite nu sunt țipetele vitejilor dela Dumbrava Roșie, dela Vadul-Turcului, dela Baia, dar urletele Tătarilor voioși de pradă și a lenicerilor beți de sânge... miros de pârjol a satelor și a orașelor iese din anale. Când în risipele acestea se vede câte o faptă strălucită, câte un om mai bărbat, câte uu cap mai puțin plecat, inimile impetrite de durerere se desfac în plâns. De abia în istoria asta de sânge și de lacrimi, de biruri și de rușine se zărește o luminioară.

1) La biserica trei sfinți se găesc veștimente cusute de Doamna lui Vasile Vodă ; desenul (isvodul) e după școala zisă bizantină (nota lui Russo).

Culmele societății nu aveau conștiința de intinericul și prăpastia în care arunca neamul „cel ales”, cum zice frumos unul din rarii Domni vrednici de pe acea vreme¹⁾. Ați auzit în scripturi despre petrecerile Babilonului, când moartea și puterea vecinică stau la porțile cetății. Așa și părinții noștri, prefăcuți în greci îmbabușați și înșalvarați petreceau zile dulci și vesele, când urgia dumnezeiască se apăsă pe Români. Patria și România nu murise în ei, dar ele se treziră, crudă trezire, când Țarigradul nesățios cere pungi și iar pungi... de nu mai putea ridica gloata ostenită!... jeliurile boierești se înalță atuncea până la poezia patriotică.

„O Moldovă! de ar fi Domnii tăi carii stăpânesc în tine toți înțelepți, încă n'ai peri așa lesne. Ce domniile neștiitoare rândul tău²⁾ și lacomi, sînt pricină peirei tale, că nu caută să agonisească șic nume bun la țară, ce caută, desfrânați, numai avere să strângă, care apoi totuși se răsipește, și încă și cu primejdia caselor lor; că blestemul săracilor, cum se zice, nu cade pe copaci, cât de târziu”³⁾.

Eterea, visul Fanarului pe malul Dunărei, ec

1) Vezi hrisovul lui Grigori Alexe Ghica V. V. din 1765 August 13, hărăzând Galațului pentru înființarea de școale averea Monast. Mavromolului. *Uricariul* Domnului T. Codrescu, 1852. Tomul I. fila 113 (nota lui Russo) — Poporul este în adevăr laudat de Domn în acest document, dar chiar expresiunea „cel ales” nu se găsește.

2) De rândul tău.

3) Vezi *Litop.*, Kogălnic. Miron Costin, Tom. I (Russo citează „al III”). fila 236 (nota lui Russo).

Moldovenii auzise, „jalnica tragedie“¹⁾, despărțenia jacașă și vecinică a Grecilor de Români, nu deșteptă molătatea viețuirii; Românii greciți voiau să moară în antere și calpace, precum Sibăriții, o leacă moșii lor, voiau să moară în desfătări și pe paturi de trandafiri; în bejănie, ca și înainte precum și în urmă, taifetul, egoismul și nepăsarea fură statornice; cu taifetul, cheful adunărilor, amoruri nesfârșite, stihuri pestriți de inimă, „chaulieu“ și „anachéreon“, lăutari, plimbări pe lună, bencheturi... și ceremoniile curței, ceremonii mai amplificate de cât ceremoniile curței craiului celui mare al Franței. S'ar putea asemăna acea societate cu o adunătură veselă de oameni din toată lumea, cântând și mâncând pe o corabie frumoasă, ce ar trece pe lângă niște maluri ciumate.

În societatea aceea nu lipsia nici învățătura, uneori nici talentul... dar înțelepciunea era deșartă, inima seacă.

VI

Triste și jalnice ar fi cronicile române, dacă din timp în timp nu s'ar arăta pentru mângâierea făloasă și susținerea neamului eâte un soare luminos ce se cheamă Ștefan, Petru, Vlad, Mihai, Basarab, Alexandru, Vasile, câte un om care își răpune capul, câte un scriitor duios, care se pare a plânge când strigă din fundul inimei: „a lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, este inimei durere“²⁾. În

1) *România Literară* în No. 5 a tipărit o bucată din poema lui Beidiman: *Jalnica Tragedie* (nota lui Russo),

2) M. Costin în precuvântarea „Cărții p. descălecat“.

puținele aceste linii nu stă numai frumusețea stilului, care străinii la scriitorii lor o prețuesc ca giuvaerurile scumpe, și pe acei scriitori îi îndumnezeesc sub nume de Froissart, Montaigne, Rabelais, dar stă un poem întreg, un cântec de lacrimi, vărsate de oameni ce se luptau în dregătorie mare și grea cu răsipa neamului și a țării. Melancolia bibliei stă pe deasupra neamului, țara se sfâșie între liniile plângătoare ale cronicarilor și cântecile dureroase ale poporului, că numai neamurile necăjite au cântece triste ca ale noastre de rup inimă.

Cât de risipos a fost veacul al 18, și pentru noi veacul acesta merge până la 1821, încă tot se nasc oameni de acei vrednici, ridicându-se nu se știe de unde pe deasupra ticăloșiei și a vaetelor dușilor în robie, și înfățișează în ei trecutul și viitorul unui neam: luptători neobosiți ce mor unii de cuțitul călăului, alții de cuțitul dușmanului, alții de otrava scârbei; cu toate ranele, moșia și durerea neamului au avut moșteni, cari nu ne-au lăsat să perim.

Era Grecilor începuse cu văsarea sângelui moldovean; Fanarul boierit avea mâinele pline de avuturile și de sângele născut odată cu numele și neamul român, Costinești, Bogdănești, Cuzăști, și alte jertfe a urei politice și a jefuirei. Dar acest sânge din carnea și plămâile țării nu perise.

Pe lângă societatea cea veche și egoistă, născută din năpădirele Fanarului și din curciturile sângelui român, acea societate care nu era nici greacă nici română, dar un cancer îngrășat, trăiau în ură, antipatie, în apăsare și în gândul răzbunării fii și coborătorii vitejilor ce își câștigase boeria cu sângele vărsat pe câmpiile vestite ale României... Iată istoria... orice inimă bate, orice cap pică, orice pană scrie durerile și ticăloșiile, are nume româ-

nesc. În această societate, sau treaptă muncită, săracă de mijloace, dar înavuțită de inimi, se moșteni ura străinilor și dragostea neamului; în ea încolțea legul politic al lui Ștefan, precum în cealaltă societate se visă îndeplinirea testamentului lui Petru cel rusesc. Pe când Sibariții noștri cântau după modul lui Anachreon, poporul cântă voiniciile trecute, voiniciile drumurilor mari și a cordurilor și surghiunul Basarabiei, iar boerimea mică și înlăturată, feciorii de neamuri și hrăniți cu durerea, cu rușinea și răsipa strămoșestei străluciri, se dedă cu doctrinele filosofice și răspândeă satira, duh ce nu s'a mai stins încă, epopee politică din care trei cântece ne sînt foarte cunoscute: *Scrisoarea ce a trimis un boer din Moldova către D. Logofăt G. S. la Cernăuți... Sfatul dela Cristești... și jaloba Vrâncenilor...* adică 1821, 1847, 1855... trei crize a vieții României.

Când se apropie de nații întâmplările mari ce au a strămutat condiția lor, se arată și oamenii ceruți pentru a înțelege, a înlesni, a sfinți sau a mărturisii acele întâmplări; dacă nu cumvâ se prevestesc sau le fac ei însuși.

Sfârșitul Fanarului, care vruse a ridică oligarhia veneticilor pe răsipele țării și înfundarea numelor naționale, se închee în doi oameni, născuți amândoi din vițele ce le surpau Grecii. Unul din ei, Vladimirescu, sau cum îi zic cântecile de pe Olt, Tudor, își are numele și locul făcut în istorie; al doilea așteaptă încă recunoștința și răsplătirea: Ionică Tăutu, comis de boerie, inginer de meșteșug, Român de suflet, născut la 1798, era fiul lui Gheorghii Tăutu, nepot de fiu Vornicului Tăutu bătrânul, și a murit la 1828, la Țarigrad. Ionică Tăutu e România reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și jucând tot acelaș rol

prin condeiu și stăruinți în politică, care îl jucă Vladimirescu cu pușca plăeșească. Panfletist călduros și convins, în corespondențe cu toate partizile și căutat de toate căpeteniile partizilor, judecându-le toate, și iar singur de o partidă... partida țării, Tăutul se poate asemui numai cu un om în istorie: cu I. P. Courier. Precum I. P. Courier se falește că e un simplu vier, asemenea și Tăutu se mândrește că este numai Moldovean; și unul și altul se luptă pentru aceleași principiiuri, unul în contra emigrației dela Coblenz, ce se aruncase peste Franța cu furia nesățioasă de putere și de averi a Fanarioților, celalt în contra bejăniei ce râvneă privilegiu cari nu se pot înțelege măcar astăzi, așa sunt de dezbrăcate de dreptate și de cumpănire. Tot cu acea iuțeală, cu acel duh mușcător, și tot într'o vreme scriu, și pentru întreaga asemănare, dacă cronica este adevărată, amândoi mor de moarte silnică politică, unul prin mrejele unei dragoste veninoase, iar Courier împușcat.

VII

Sintem la Cernăuți... Domnia coasi naționala a lui Ioan Sturza a început. Ambițiile domniei sînt în fierbere, partizile se șoptesc, constituțiile și proiectele plouă, prietenii politice se desfac, transacțiile și rădările se lovesc, se înțeleg și se prefac ziuă pe ziuă, Eteriste¹⁾ și Turcii nu mai sînt în țară; dar retrași pe culmea Cernăuțului, ca pe muntele Aventinului, Arhondologia cea de frunte, ce se numește însuși *Proh*, nu se întoarce acasă... că nu frica eteriei, nici a Turcilor a adus bejănia... dar glasul străbătător al lui Vladimirescu, ce deș-

1) Fteriști.

teptase politica nouă a Românilor. Nu frica Eteriei mai ținea în pribegie boierimea, dar ambiții înșelate : târguesc cu țara prețul întoarcerii : — scutirea întreagă — acea scutire ce se uită însuși de Domnii streini în vremile grele. Ca toți oamenii care se trec, Cernăuțenii ziceau... ce va face oare țara fără stâlpul săi ? Convulziile intrigelor nu se astâmpăr : Ioan Sturza scrie la Cernăuți : *Scrisoarea Măriei Sale lui Vodă către boierii din Bucovina* :

„Boierilor, nu mă îndoesc că n'au ajuns la auzul D-v., mișcările unora din boierii de aici, și cred că pentru D-v., au trebuit să fie de deșantare ; însă în bunele plecări ce eu păstrez pentru D-v. nu mă pot apăra de a nu vă mai mări încă mirarea, înștiințându-vă că aicea boerii nu v'au cruțat nevinovăția, cu carele vă cred îmbrăcați, publicarisind atât aicea, cât și în drumul lor în jos până la hotar, cum că ar fi într'o legată unire cu D-v., la pasul ce au pornit. Dacă acest pas are o necuviință, D-v. veți judeca, încât vă răpune numele ce vi l'au înflorit oamenii și ostenelele D-v., și dar eu mă grăbesc a vă face știut această compromerisire, ca unul ce totdeauna am fost și sînt al D-v. iubitor : I. S. V. V. D. 1824, Fev. 7”.

Pentru a da seamă de răvașul acesta și de toată mișcarea sufletească a României, numa viața, corespondența și hârtiile lui Tăutu ne pot sluji ; corespondența și documentele politice găsite la el sînt, la cunoștința noastră, singurele documente ale acelei mișcări ce se înfundă în trataturile dela Ackerman și Andrianopol, și ne dau ponturile și tălmăcirea reglementului organic ; fără Tăutu istoria nu se poate înțelege.

Așa dar pentru a ne tălmăci cartea măriei sale lui Vodă, să întrebăm pe Tăutu de coprinderea sa. Din mormântul lui, Tăutu ne va arăta, că această

carte a fost o mare ispită, de care să ținem minte, capitol de mijloc al unui roman politic: hârțiile lui Tăutu copriind tot romanul... și ce roman ! Și vom zări în acest roman și unele din chestiile capitale ce ne împing astăzi.

Eteria a jefuit țara, dregătoriile și domniile grecești au dat mâna cu jăcuitorii ; prada, focul și dislocația principatelor s'a făcut ; cine are să ridice neamul, cine are să și aducă aminte de pământul acesta ? de *independență*, de vechi drepturi ?... că ocârmuire nu'i... Turcul stă gata a preface umbra țarilor în pašalăcuri, și abutorii pământului... stâlpii patrioți... au fugit, pare că nu au lăsat nimic în urmă. În urma lor însă era mai mult decât pământul gol, era norodul român, apăsător, dar neuitător de trecut, acel norod care se vede numai când sosește primejdia și greul. Boierimea nu trecuse hotarul, că un țipăt groaznic strigă de la o margine la alta :

„Au fost vremuri să lăsați pentru un minut tot felul de interes particular, și să vă țintiți gândirea și îngrijirea la interesul obștesc, să lăsați prigonirea și dihononia ce aveți între D-v. și cu o unire să lucrați cele de folosul patriei ; *să lăsați ura ce purtați către toți ceilalți*... Dar protivnicia urmării din partea D-v., face pe obștie ca să și ridice glasul său *acel amorțit de atâtea veacuri*. Acest pământ, odinioară ocârmuit de *independenței* săi voievozi, a avut hotarele sale în întindere, așezămînturile sale în datorii, privilegiile sale în urmare, și pravilele sale în îndatoriile unui om către altul. S'au văzut boierii (ale căror scaune D-v., țineți astăzi) *râvnind domnești cununi*, neînvoindu-se între dâșii, și întrecându-se unul cu altul, se îndesau să o răpească.

„Dintru aceasta au născut puternica pricină de ori ce între dâșii : *legiuita pricină a apărării*

Domnilor și sfînta datorie a preputernicei Porți, ca să pue în lucrare liniștirea :

„Toate au venit la un pont, și ne invoiala între boieri nu s'a putut ostoi, decît numai cu punerea pe scaun a nașiei grecești“.

Strigarea obștei este doprosul și judecata regimului trecut în care nimic nu e uitat, de la vechile privilegii pînă la școale, și în cari vedem că vorbind de dările războiului, se miră norodul de întrebuițarea banilor hotărâți de plată.

„De unde dar curge oprirea vînzării cei de bună voe, și în locul ei prețuri hotărîte și păgubitoare ? Nevoit a luă aminte, el (norodul) n'au trecut încă în uitare, că în vremea războiului trecut, Măria sa Monarhul Rosiei au slobozit înaltă poruncă, ca să se plătească în bani tot cece se va luă din pămîntul acesta. Apoi norodul dînd tot ceia ce i s'au cerut, poate arată un număr mare de dări, pentru cari nu au luat nici cea mai mică plată; și în vreme ce știe, că împărăteasa haznè au plătit pentru toate acele fără cruțare, rămîne în prepusul său fără ieșire, că plățile acele rînduite pentru folosul obștiei au alcătuit în pămîntul acesta numai cîte va folosuri în parte“.

Lungul rechizitoriu acest a obștiei ce ne dă a crede că numele oamenilor se schimbă, dar năravurile foarte cu greu, lungul rechizitoriu în care se propune Porței toate îmbunătățirile ce se așteaptă și astăzi, dar înlătura boieria ca sfîrșită sau moartă, dădù a gîndi boierilor. Era prea lungă strigarea, prea ascuțit țipătul, prea vie durerea, ca pribegii să nu o audă; afară de *pruha*, fruntea, cei mulți se întoarseră pe la casele lor. Educația politică a obștelor nu se face într'o zi; în capul celor mai mulți era o amestecătură a chestiilor din lăuntru cu chestiile din afară — faza de re-

forme în care se părea a intra Moldova cu mișcarea strigărei, se prefăcea într'o combinație mai bună de cît starea de mai înainte negreșit, dar unde elementul desorganizării se suținea. — Istoria va aprecia rodirile acelei combinații statornicită sub numele de reglement organic și folosurile ce au tras fie care treaptă moldovană, — urmărim numai duhul mișcării aicea.

